

KASPER WAGEMANS

LIMBURG EN HET BELGISCHE ANNEXIONISME 1918-1920

Inleiding

Met het van kracht worden van de nieuwe Nederlandse grondwet van 1840 werd de Nederlandse provincie Limburg op staatkundig gebied voltooid. Hieraan waren drie eeuwen van territoriale versnippering en staatkundige chaos voorafgegaan.¹ Vanaf dat moment begon er een proces van natievorming dat zo'n tachtig jaar lang op de bevolking kon inwerken.² In 1844 en 1848 wilden de Limburgers zich uit het Nederlandse staatsverband losmaken, maar deze pogingen mislukten door krachtig optreden van de Nederlandse overheid.³ Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was de integratie van Limburg in de Nederlandse natie al een behoorlijk eind gevorderd. De infrastructuurle achterstand met het noorden was nagenoeg ingelopen en de economie maakte een snelle groei door, op het sociaal-culturele vlak raakte Limburg meer verbonden met de Nederlandse natie en door het optreden van prominente Limburgse politici als Nolens en Ruys de Beerenbrouck was de provincie doorgedrongen in het centrum van de Nederlandse politiek.⁴ In 1914 echter werd de langste Europese

¹ E.C.M.A. Batta (et al.), *Limburg's verleden : geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, (deel 2), Maastricht 1967, pp. 669-701. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, (deel 2) (Maaslandse Monografieën; 17), Assen 1974.

² P.J.A. Nissen, De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen : verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Maaslandse Monografieën; 47), Leeuwarden/Maastricht 1989, pp. 181-212. H. Verhage, Realiteit of retoriek? : het katholieke onbehagen ten aanzien van de Nederlandse natie in Limburg in de negentiende eeuw, in: *Transparant*, 5(1994) nr 2.

³ R.P.W.J. van der Heijden, Noch Fransch noch Pruisisch maar Nederlandsch! : publieke opinie en Nederlands-nationaal gevoel in de Nederlandse provincie Limburg rond 1870, in: *De Maasgouw*, 111(1992), pp. 82-98. R.P.W.J. van der Heijden, De terugkeer van het Nederlands gezag in Limburg 1839-1840, in: *De Maasgouw*, 108(1989), pp. 65-74.

⁴ M. van der Eycken, Verkeerswegen als bindteken?, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen : verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Maaslandse Monografieën; 47),

vrede sinds mensenheugenis wreed verstoord. Limburg en Nederland werden, net als tijdens de Pruisische dreiging van 1870, opnieuw in hun voortbestaan bedreigd. Nadat was gebleken dat Duitsland niet van plan was de Nederlandse neutraliteit te schenden (het Schlieffenplan dat voorzag in een opmars door Limburg werd door Von Moltke gewijzigd) konden Nederland en Limburg vooralsnog opgelucht ademhalen. Toen de in een euforische overwinningsoes verkerende Belgen in 1918 aan Nederland de rekening voor zijn neutraliteit wilden presenteren, werd Nederlands Limburg, evenals Zeeuws-Vlaanderen, wederom bedreigd.

België tijdens de Eerste Wereldoorlog

Op 4 augustus 1914 vielen de Duitse legers België binnen. Zo kwam er op hardhandige wijze een einde aan een periode van 75 jaar door de toenmalige grote mogendheden opgelegde en gegarandeerde neutraliteit. Nederland bleef voor de ellende van een oorlog gespaard en hield zich aan een strikte neutraliteit. De Belgische regering nam de wijk naar de Franse plaats Le Havre, waar zij vier jaar lang in ballingschap regeerde zonder de controle van een parlement. Naast het probleem van de Duitse bezetting (op het kleine gebied rond Ieper na) kreeg de Belgische regering in ballingschap te maken met twee interne problemen: het Vlaams probleem en het sociale vraagstuk. Door het ontbreken van een parlement oefende de regering het bewind uit door middel van besluitwetten. Deze oorlogsregering werd (zonder onderbreken) tot 1 juni 1918 geleid door Charles de Broqueville, die aan het einde van de oorlog werd vervangen door Gerard Cooreman.⁵

De traditionele Belgische partij-politieke tegenstellingen boetten als gevolg van de oorlog sterk in. Er ontstond in Le Havre speelruimte voor politieke pressiegroepen van diverse pluimage. Deze pressiegroepen richtten zich vooral op de buitenlandse politiek, omdat daar

Leeuwarden/Maastricht 1989, pp. 69-94. J.C.G.M. Jansen, Industrie en mijnbouw in de beide Limburgen van 1839-1989, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen : verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Maastrandse Monografieën; 47), Leeuwarden/Maastricht 1989, pp. 13-67.

⁵ R.L. Schuursma, *Het Onaannemelijk Tractaat*, Utrecht 1975, p. 13.

in de toekomst voor België veel van afhing. De politieke situatie waarin België in de oorlogsjaren verkeerde was bijzonder ingewikkeld. Toch zal ik op basis van de literatuur in het kort proberen te schetsen wat er in de diverse Belgische politieke kringen speelde en hoe dit uiteindelijk heeft geleid tot de annexionistische campagne na afloop van de oorlog.

De Belgische regering in ballingschap wist niet goed wat te doen met het statuut van de opgelegde en gegarandeerde neutraliteit van 1839. Had de schending van de neutraliteit door één van de garanten hier nu een einde aan gemaakt of niet? Zo ja, waar moest het dan door worden vervangen? Wat betreft een mogelijke oplossing voor dit probleem ontstonden er in Le Havre ruwweg twee stromingen. De scheidslijn tussen deze twee stromingen was echter moeilijk waar te nemen en viel niet samen met de traditionele politieke tegenstellingen. Ten eerste ontstond er een neutralistische stroming, die er vanuit ging dat de neutraliteit wel geschonden was maar niet opgeheven. Deze stroming pleitte voor een status-quo tijdens de vijandelijkheden. Men verwachtte dat een dergelijk legalisme zou werken als een soort afweerscherm tegen een politiek, militair en economisch opdringen van de overgebleven garanten, te weten Frankrijk en Engeland. (De andere drie garanten, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Rusland waren afgevallen). Derhalve wilde men elke actie vermijden die de onafhankelijke positie van België in het gedrang zou kunnen brengen of als het bevoordelen van één bepaalde mogendheid zou kunnen worden opgevat. Na de oorlog wilde men wel een wijziging van het statuut van 1839, maar vooralsnog ging het er om de territoriale integriteit van het Belgische grondgebied te beklemtonen. Tevens wilde men een zo hoog mogelijke vergoeding voor de geleden oorlogsschade bedingen. Vertegenwoordigers van deze stroming waren Koning Albert I, enkele opperofficieren en de meerderheid van de vooraanstaande Vlaamse politici in ballingschap.⁶

De tweede stroming werd vertegenwoordigd door enkele ministers en jonge topambtenaren van de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Koloniën en door Belgisch-nationalistische pressiegroepen. Deze stroming beschouwde het neutraliteitsstatuut als achterhaald en streefde naar economische en militaire samenwerking met Frankrijk

⁶ R. van Eeno, *België en het buitenland 1918-1940*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, (deel 13), Haarlem 1979, pp. 314-318, aldaar p. 314.

en Engeland alsmede de stichting van een groot en sterk België. Voor dat laatste zag men een rol weggelegd voor de Engelse en Franse diplomatie na de oorlog. Over het hoe en wat van een eventuele gebiedsuitbreiding was men het onderling oneens. Vooral Luxemburg, Zeeuws-Vlaanderen en Nederlands Limburg behoorden tot de mogelijkheden. De idee van een groot België vond ook steun bij de naar Frankrijk en Engeland uitgeweken hoogste financiële, economische en maritieme milieus. Gedurende de oorlog werden er vanuit deze kringen enkele bladen opgericht, die tot doel hadden de Belgische regering en de soldaten aan het front in deze richting te beïnvloeden.⁷

De idee van een Belgisch irredentisme was niet iets nieuws. Verschillende auteurs wijzen erop dat er sinds 1839 in de Belgische buitenlandse politiek een constante latente onderstroom te signaleren valt, gericht op de expansie van het Belgische grondgebied. J.C. Boogman ziet tot 1870 een constant - zij het meestal geheim - streven naar de herwinning van het in 1839 verloren Luxemburg en Nederlands Limburg. Volgens Schuursma vormde het irredentisme lange tijd een van de constante elementen van de Belgische buitenlandse politiek en één van de oorzaken van het annexionisme van na de Eerste Wereldoorlog. De Belgische historica Maria de Waele wijst erop, dat de vroege belangstelling voor territoriale annexaties onder meer te verklaren valt uit het voortleven op het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken van de herinnering aan de in 1839 verloren gebieden. Telkens wanneer door een verstoring van het Europese machtsevenwicht zich een kans aandiende om de betreffende gebieden terug te winnen, liet de Belgische diplomatie geen kans in die richting onbenut. Indien de situatie echter te gespannen werd en België betrokken zou kunnen raken bij een oorlog, dan werden deze pogingen snel weer gestaakt. Naar buiten toe was deze annexionistische tendens nauwelijks waarneembaar.⁸

De snelle opkomst van het Duitse keizerrijk en het gevaar voor een verstoring van het politieke evenwicht in Europa bracht in 1886 een

⁷ Van Eenoo, België en het buitenland, pp. 314-315.

⁸ J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851*, Groningen 1955, p. 52. Schuursma, *Onaannemelijk tractaat*, p. 4. M. de Waele, *De Belgische annexionistische campagne in Nederlands Limburg 1914-1920*, in: *Acta. Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945, 10-12/12/1980 (Acta)*, Gent 1982, pp. 353-386, aldaar p. 354.

ambtenaar van het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken, Emile Banning, ertoe een memorandum te schrijven over de verdedigbaarheid van de Belgische grenzen. Het thema van zijn *Considérations sur la défense de la Meuse* vormde het vermeende Belgische onvermogen zich tegen agressie te kunnen verdedigen als gevolg van het niet vrij kunnen beschikken over Schelde en Maas. België zou samen met Nederland over de co-soevereiniteit van de Schelde moeten beschikken, wat betekenen zou dat Nederland Zeeuws-Vlaanderen aan België moest overdragen. Alleen hierdoor zou België in staat zijn de verbinding met het buitenland open te houden. Voor de verdediging van de Belgische oostgrens betekende het niet kunnen beschikken over Luxemburg en Maastricht een aanzienlijke militaire belemmering. Banning verwachtte niet dat het Nederlandse leger enige moeite zou doen de Duitse legers bij een eventuele aanval dwars door Limburg tegen te houden. Deze verwachting is natuurlijk niet vreemd als men bedenkt dat zestien jaar eerder het Nederlandse leger zich uit Limburg had teruggetrokken toen de Pruisische legers zich roerden. Indien de Duitsers vrij zouden kunnen beschikken over het bruggenhoofd Maastricht, achtte hij de stad Luik niet verdedigbaar. Tot het begin van de twintigste eeuw speelden de opvattingen van Banning geen grote rol. Hierin kwam verandering toen onder druk van de dreigende situatie in Europa de journalist Baie een campagne startte met als doel nauwere militaire samenwerking tussen België en Nederland. Baie verwachtte dat de Lage Landen het slagveld zouden worden van een toekomstig conflict tussen de grote mogendheden. Aangezien het gevaar het grootst was van Duitse zijde, stelde hij voor aansluiting te zoeken bij de Frans-Engelse Entente. De 'campagne Baie' vond in het (pro-Duitse) Nederland weinig weerklank. Men hechtte nog altijd veel waarde aan het neutraliteitsbeginsel en vreesde in een conflict met een der grote mogendheden betrokken te raken. Wel kwam er nog een particuliere Belgisch-Nederlandse commissie tot stand, maar deze wist als gevolg van de Nederlandse desinteresse geen overeenstemming te bereiken. In 1910 kwam de commissie voor het laatst bij elkaar.⁹ In november 1915 werd het probleem van België's internationale statuut acuut, toen naar aanleiding van de toetreding van Italië tot het

⁹ C.A. van der Klaauw, *Politieke betrekkingen tussen Nederland en België 1919-1939*, Leiden 1953, pp. 4-5.

geallieerde kamp, de anti-neutralisten er bij de Belgische regering op aandrongen aansluiting te zoeken bij het Verdrag van Londen van 5 september 1914. In dit verdrag hadden de geallieerde mogendheden afgesproken niet afzonderlijk vrede te sluiten en de vredesvoorwaarden in gemeenschappelijk overleg vast te stellen. De Belgische minister van Buitenlandse Zaken van dat moment, de voormalige Haagse gezant Baron Beyens, was tegen aansluiting. Wel trad hij in onderhandeling om van de geallieerden een verklaring los te krijgen, waarin zij beloofden de belangen van België tijdens de vredesonderhandelingen te zullen behartigen. Hierop legden Frankrijk, Groot-Britannië en Rusland op 14 februari 1916 de zogenaamde *Verklaring van Sainte-Adresse* af, waarbij de drie grote mogendheden beloofden geen einde aan de vijandelijkheden te maken zonder dat België zou worden hersteld in zijn politieke en economische onafhankelijkheid. Beyens had nog geprobeerd bepaalde territoriale claims, de zogenaamde 'justes revendications' in deze verklaring te laten opnemen, maar hier wilden de geallieerden niets van weten uit angst de indruk te wekken de Belgische annexionistische eisen te steunen. Over de totstandkoming en de effecten van de *Verklaring van Sainte Adresse* lopen de meningen onder historici nogal uiteen. De Belgische historicus O. de Raeymaeker stelde in 1945 dat het initiatief van deze verklaring uitging van de geallieerden als blijk van erkentelijkheid voor de '*loyale en heldhaftige houding van ons land tegenover den Duitschen aanval*'. Op het moment dat hij zijn onderzoek deed waren de belangrijkste archieven over deze periode echter nog potdicht waardoor het onderzoek, wat hij overigens zelf ook aangeeft, zeer onvolledig was. Eerst begin jaren zeventig werden de archieven over deze periode vrijgegeven, waarna er een schat van informatie boven water kwam. De *Verklaring van Sainte Adresse* moet vooral worden gezien als een diplomatiek huzarenstukje van minister van Buitenlandse Zaken Baron Beyens. Beyens was een uitgesproken anti-annexionist en wilde van territoriale annexaties ten koste van Nederland niets weten. Hij kwam echter onder zware druk te staan van het annexionistische kamp, dat bij de Belgische regering steeds meer invloed kreeg. De verklaring was min of meer een compromis tussen neutralisten en annexionisten. De grote mogendheden zouden België laten deelnemen aan de vredesonderhandelingen - een belofte die zij overigens niet zouden nakomen - en het land mocht rekenen op politiek en economisch herstel en een vergoeding voor de oorlogs-

schade. Onder druk van de annexionisten probeerde Beyens tevergeefs de geallieerden te verleiden tot het doen van territoriale toezeggingen, met name op het gebied van het Schelderegime. Deze demarche van Beyens leidde bij de geallieerden tot veel irritatie en lekte uit in de Nederlandse pers, waarna in Nederland grote beroering ontstond.¹⁰

Het Comité de Politique Nationale

Van alle rechts-nationale c.q. annexionistische pressiegroepen was het door Pierre Nothomb opgerichte *Comité de Politique Nationale* de meest invloedrijke. Opmerkelijk is dat het jaar van oprichting van het comité in de literatuur per auteur verschilt. C.A. van der Klaauw en R.L. Schuursma menen dat het in 1910 werd opgericht, kort na het mislukken van de al eerder genoemde *Campagne Baie*. De meeste andere auteurs dateren de oprichting in november 1918. Veel waarde kan worden gehecht aan de datering van H.D. Mommaerts: 18 november 1918. Mommaerts was als lid van het Vlaams Persbureau, een groep naar Nederland uitgeweken Vlaamse journalisten, nauw betrokken bij het vergaren van informatie over de handel en wandel van de Belgische regering in Le Havre en de pro-annexionistische beweging.¹¹

Het geharrewar over de territoriale eisen ten nadele van Nederland speelde zich na 1914 niet meer binnenskamers af. Al in de lente van 1915 was de door Fernand Neuray geleide krant *La Vingtième Siècle* begonnen met haar roemruchte annexionistische campagne. Naast het rechtvaardigen van de territoriale eisen hield het blad alle beslissingen van de Nederlandse regering in het kader van de neutraliteit nauwlettend in de gaten. De krant suggereerde dat Nederland niet zo neutraal was als het beweerde en dat het eigenlijk een stille bondgenoot van Duitsland was. Nu moet worden gezegd dat sommige

¹⁰ O. de Raeymaeker, *België's internationaal beleid 1919-1939*, Leuven 1945, p. 11. Van Eenoo, *België en het buitenland*, p. 315. Schuursma, *Onaannemelijk tractaat*, p. 14.

¹¹ Van der Klaauw, *Politieke betrekkingen*, p. 5. De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, pp. 358-359. Schuursma, *Onaannemelijk tractaat*, p. 13. H.D. Mommaerts, *Het Belgische expansionisme bij de herziening van de verdragen van 1839 en de vredesbesprekingen te Parijs in 1919*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, 4(1977), pp. 193-204, aldaar p. 194.

Nederlandse politici en leden van het koninklijk huis van hun Duitsgezindheid geen geheim maakten, maar het predikaat 'stille bondgenoot' voerde veel te ver. In 1916 verschenen de eerste annexionistische brochures van onder andere Eugène Baie (onder andere *La Belgique de demain*) en Pierre Nothomb (onder andere *La Barrière Belge* en *Petit Cathéchisme National*). Dergelijke brochures werden onder de Belgische frontsoldaten verspreid maar vonden bij de Vlaamse soldaten weinig gehoor, daar Vlaanderen over het algemeen niets voelde voor annexaties ten koste van zijn taalgenoot. Vooral het frontblaadje *Le Petit Cathéchisme Nationale* veroorzaakte in Nederland veel commotie. Op verzoek van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Loudon, maakte de Nederlandse gezant te Le Havre, Van Weede, Beyens attent op het bestaan van het blaadje, waarna Beyens het liet verbieden.¹²

Pierre Nothomb (1887-1966), publicist, schrijver en (heethoofdig) politicus, werd aan het begin van de oorlog door de Belgische regering naar Le Havre geroepen om de Belgische zaak in brochures en buitenlandse dag- en weekbladen te verdedigen. Nothomb ontpopte zich al snel tot de meest luidruchtige figuur van de annexionistische beweging in Le Havre en Parijs. Samen met de industrieel Gaston Barbanson werd hij door de ministers De Broqueville en Renkin in 1916 belast met het populariseren van de 'terugkeer' van Luxemburg bij België. In 1917 werd hij aan Buitenlandse Zaken verbonden voor 'studies en documentatie' en kreeg hij een eigen kantoor op het departement. Vanaf deze plek, het zenuwcentrum van de Belgische buitenlandse politiek, wist hij met zijn annexionistische 'gezwets' veel hoge politici te beïnvloeden, met name de in 1918 tot minister van Buitenlandse Zaken benoemde Paul Hymans. Het mag best onbegrijpelijk worden genoemd, dat de Belgische regering een persoon van dergelijk laag politiek allooi in haar gelederen heeft opgenomen. Gesteund door De Broqueville en enkele andere (Waalse) ministers, richtte Nothomb zoals gezegd op 18 november 1918 het *Comité de Politique Nationale* op, precies één week na de wapenstilstand. In de jaren 1919-1920 richtte het Comité zich vooral op de buitenlandse politiek en de verdediging van de Belgische eisen op de vredesconferentie van Parijs. Na 1920 hield het zich meer bezig met

¹² De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 358. Schuurisma, *Onaannemelijk tractaat*, p. 15.

binnenlandse aangelegenheden en evolueerde het, aldus De Waele, steeds meer in autoritaire, pre-fascistische richting.¹³

De Waele stelt dat het *Comité de Politique Nationale*, ondanks de vele rumoerige manifestaties, slechts weinig weerklank vond bij de bredere publieke opinie. Deze stelling is misschien waar voor wat het Vlaamse deel van de Belgische natie betreft, in Waalse en Franstalige Vlaamse kringen was het Belgische nationalisme zeer populair. Het annexionisme was dan ook vooral een Waals-Belgicistische aangelegenheid. In de eerste negen maanden van zijn bestaan groeide het comité uit tot een beweging van 250.000 leden. In 1919 bracht het een aantal annexionistische brochures uit waarin annexatie van Limburg en Zeeuws-Vlaanderen met argumenten van historische, economische en militaire aard werden gerechtvaardigd. Op 8 maart 1919 verscheen bovendien de nieuwe kaart van het door het Comité gewenste 'Groot-België' met als onderschrift 'La Belgique Mutilée' (een verwijzing naar het verdrag van 1839 waarin het territorium van België werd 'verminkt').¹⁴ Toen deze kaart ook in Nederland opdook veroorzaakte deze veel politieke verontwaardiging. De aanvankelijke Nederlandse sympathie voor België begon na de oorlog snel te bekoelen.

Vormde het *Comité de Politique Nationale* nu werkelijk een gevaar voor de territoriale soevereiniteit van Nederland? Een antwoord op deze vraag laat zich moeilijk geven, omdat de meningen onder tijdgenoten en historici nogal uiteen lopen. Wel is bekend dat de Nederlandse diplomatieke dienst de verrichtingen van de nationalistische bladen en clubs scherp in de gaten hield. Zowel tijdens als na de oorlog werd er regelmatig aan de regering in Den Haag gerapporteerd. Zo rapporteerde de minister-resident te Brussel Van Vollenhoven op 30 december 1918 aan minister Loudon over de oprichting van het Comité door Nothomb. Op 30 juni 1919 rapporteerde Van Vollenhoven wederom over het Comité, dit keer aan de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek: 'Het Comité de Politique Nationale belegt voor de maand September een congres,

¹³ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 359, noot 8.

¹⁴ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 359, noot 8. R.P.J.W.M. van der Heijden, *Tijden veranderen : Limburg tussen Nederland en België*, in: *De Maasgouw*, 111(1992), pp. 101-157, aldaar p. 8. De reactie in Nederlands Limburg op het Belgische annexionisme van 1918-1919, in: *De Maasgouw*, 111(1992), pp. 101-157.

waar de desiderata van dit Comité zullen worden besproken, zoals blijkt uit het eveneens hierbijgevoegd communiqué van bedoeld comité, opgenomen in *Le Soir* van 29 dezer, waarin tevens melding wordt gemaakt van de inwendige organisatie van deze groep, aan het hoofd waarvan ondermeer staat de zeer heethoofdige, doch weinig beteekenende Pierre Nothomb'. In dit rapport stelde Van Vollenhoven dat het comité niet de gedachte van de leidende Belgische kringen weergaf, maar dat het gevaar bestond dat het comité onwillekeurig de publieke opinie in België beïnvloedde en dus niet moest worden onderschat. Voor Van Vollenhoven stond het vast dat iedereen in België ervan overtuigd was dat het vrijmaken van de Schelde voor België van levensbelang was en dat een overeenkomst met Nederland waarin deze kwestie niet afdoende zou worden opgelost, niet aanvaard zou worden.¹⁵

Al ruim voor het einde van de oorlog waren er in Nederland veront- ruste geluiden te horen over het 'annexionistische gedrijf' in Le Havre. Sommige Tweede-Kamerleden waarschuwden de regering dat zij beducht moest zijn op de hoge eisen die de Belgen na afloop van de oorlog zouden stellen. Ook verschenen er diverse brochures waarin werd gewaarschuwd voor het gevaar van het Belgische annexionisme. Een voorbeeld van zo'n brochure is het anonieme *Het Belgische annexionisme. Een gevaar voor Nederland*. Het werd al in 1917 uitgegeven door M. van der Beek's hofboekhandel te Den Haag. Dit werkje waarschuwde met name voor het Nederland zeer vijandig gezinde boek *La Belgique au tournant de son histoire*, geschreven door enkele Belgische nationalistes. In de brochure werd zeer gedetailleerd beschreven welke grieven de Belgen tegen Nederland koesterden. Tevens werd het Belgische nationalisme grondig geanalyseerd. In de conclusie valt te lezen: 'Al te lang hebben de Nederlanders in het Belgische annexionisme niets anders willen zien dan een anecdote, een grappige originaliteit van enkele Belgische journalisten. Nu nog zijn er heel wat Hollanders voor wie het Belgische annexionisme slechts de specialiteit is van het dagblad 'Le XXe Siècle' iets waarmede dit blad heeft gemeend 'zich interessant te maken'. De auteur drong er bij de Nederlandse regering op aan om

¹⁵ 's *Rijks Geschiedkundige Publicatiën (RGP)*, grote serie, (deel 117), 's-Gravenhage s.a., p. 849. *RGP*, (deel 156), pp. 4-7.

na de oorlog niet toe te geven op het punt van de Scheldevaart, omdat volgens hem elk toegeven een stap was op het 'hellend vlak'.¹⁶

Aan de vooravond van de vredesbesprekingen

De Nederlandse regering was er dus vroegtijdig voor gewaarschuwd dat de Belgen na de oorlog wel eens voor de nodige problemen zouden kunnen zorgen, ook al omdat Nederland bij de geallieerden bepaald niet in de gunst stond. Twee gebeurtenissen aan de vooravond van de wapenstilstand hebben de situatie voor Nederland nog verslechterd. Nauwelijks in functie, kreeg het nieuwe kabinet onder leiding van Charles Ruys de Beerenbrouck te maken met enorme moeilijkheden. Door de komst van de Duitse keizer en de kwestie van de doortocht van 70.000 Duitse militairen over Limburgs grondgebied haalde Nederland zich de woede van de geallieerden op de hals. Waarschijnlijk op initiatief van koningin Wilhelmina was de voormalige Indische gouverneur-generaal Van Heutsch nog voor het einde van de oorlog naar het keizerlijke hoofdkwartier te Spa afgereisd om de komst van de keizer naar Nederland voor te bereiden. Ondanks herhaaldelijk aandringen van de geallieerden weigerde de Nederlandse regering hem naderhand uit te leveren. De buitenlandse politiek van Nederland kwam hierdoor zwaar onder druk te staan en Van Karnebeek werd daardoor al direct met een negatief saldo belast. Een andere kwestie die Nederland door vooral België en Frankrijk niet in dank werd afgenomen, was het besluit van de Nederlandse regering op 13 november 1918 om grote aantallen Duitse militairen, die zich aan de Belgische kant van de Limburgse grens vertoonden, ongewapend verder te laten trekken naar hun vaderland, waardoor de Belgische bevolking ervan zou worden ontlast. In het licht van de internationale situatie was dit waarschijnlijk niet zo'n verstandige beslissing. Formeel gezien was de oorlog nog niet afgelopen en de Duitse soldaten zouden normaal gesproken krijgsgevangen genomen zijn. Het incident werd vooral door het *Comité de Politique Nationale* tot enorme proporties opgeblazen. Het Comité beweerde dat de Duitsers in België geplunderde spullen ongestoord mee konden

¹⁶ *Het Belgische annexionisme : een gevaar voor Nederland*, 's-Gravenhage 1917.

nemen naar huis. Het waarheidsgehalte van deze aantijging valt te betwijfelen, alhoewel het tegendeel door historici nooit is bewezen.¹⁷ Eind november 1918 kregen de berichten uit Brussel en Parijs over de stemming tegen Nederland een alarmerend karakter. Aangezien het voor Nederland met het oog op de komende vredesbesprekingen zaak was om deze stemming te verbeteren, besloot Van Karnebeek de diplomatieke missie in Parijs te versterken met zijn ambtsvoorganger Loudon en het departementshoofd Rochussen. Ook stuurde hij Ernst Heldring naar Parijs, de directeur van een scheepvaartmaatschappij. Na jaren van afzijdigheid en passiviteit moest het Nederlandse Departement van Buitenlandse Zaken, door de omstandigheden gedwongen, plotseling een actieve buitenlandse politiek voeren. Terwijl in vroegere tijden inventiviteit en activiteit op Buitenlandse Zaken niet op prijs werden gesteld en het departement het sluitstuk van de begroting vormde, gonsde het er in deze dagen plotseling van activiteit. De berichten uit Brussel bleven immers verontrustend. Het bleek dat daar drie stromingen de Belgische buitenlandse politiek beheersten: tégen annexatie van Nederlands gebied, vóór annexatie van Zeeuws-Vlaanderen en Limburg en tégen annexatie maar vóór een regeling betreffende de scheepvaart op de Maas en de Schelde. Het was voor de Nederlandse regering erg moeilijk om er achter te komen wat de Belgische regering nu precies van plan was. Waar schijnlijk wist deze dat zelf ook niet. Gelukkig voor Nederland bleek de Engelse regering eventuele Belgische territoriale claims ten koste van Nederland niet te zullen steunen. De Engelse onderstaatssecretaris Hardinge had tegen de Nederlandse gezant te Londen Van Swinderen gezegd: 'The Belgians are on the make, and they want to grab where and whatever they can' maar de Britse regering zou hen daar zeker niet in steunen. Wel vermoedde hij dat Frankrijk niet onwelwillend stond tegenover de Belgische verlangens.¹⁸

¹⁷ Schuurmsma, Onaannemelijk tractaat, p. 25. Van der Heijden, Tijden veranderen, p. 116. R. Devleeshouwer, L'opinion publique et les revendications territoriales belges à fin de la Première Guerre Mondiale, in: *Mélanges offertes à G. Jacquemys*, Brussel 1968, pp. 207-238, aldaar p. 217.

¹⁸ C. Smit, *Hoogtij der neutraliteitspolitiek*, Leiden 1958, pp. 178-189, aldaar pp. 180-181. C.B. Wels, De Belgische-Nederlandse confrontatie op de conferentie van Parijs (1919) en de continuïteit in de Nederlandse buitenlandse politiek, in: *Acta*, pp. 397-414, aldaar pp. 400-402.

Ondertussen zat de diplomatieke missie in Parijs niet stil. Rochussen was druk in de weer geweest om de Franse autoriteiten te bewerken en dat had succes. Ook Heldring was ijverig in de weer geweest en had onder meer een gesprek met kolonel House gehad, de rechterhand van de Amerikaanse president Wilson. Hieruit was gebleken dat ook de Amerikaanse regering tegen de Belgische annexatieplannen was. Wel bleek Van Karnebeek bepaald niet geliefd te zijn in de Europese diplomatieke kringen. Met name de Fransen hadden een grondige afkeer van de pro-Duitse Van Karnebeek. In zijn dagboek schrijft Heldring: 'Nu is het meer dan ooit nodig dat de vriendschap van Frankrijk gecultiveerd blijft. Karnebeek, pas op'.¹⁹

Onder meer door het diplomatieke offensief van Nederlandse kant, maar ook omdat de opwinding over het verblijf van de Duitse keizer na verloop van tijd enigszins luwde, werd de Franse stemming ten aanzien van Nederland merkbaar beter. Op 11 januari 1919 sprak Van Karnebeek met de socialistische Belgische minister van Justitie, Emile Vandervelde, over de Belgische annexatieplannen. Het bleek dat in ieder geval het socialistische volksdeel van België de annexatieplannen niet zou steunen. Ook de diplomaat Ruys de Beerenbrouck sr was met een goed gevoel uit Brussel teruggekeerd. Bij het raadplegen van de diplomatieke stukken uit deze periode ontstaat natuurlijk geen volledig beeld van wat er zich op het diplomatieke front heeft afgespeeld. Wel geeft het de sfeer van die dagen een beetje weer. Gesteld kan worden dat op het moment dat de vredesconferentie op 4 januari 1919 werd geopend, Van Karnebeek uitstekend op de hoogte was van wat hem in de komende maanden mogelijk stond te wachten.²⁰

De Vredesconferentie van Parijs: Hymans versus Van Karnebeek

Nadat de afgevaardigden van de Duitse regering op 11 november 1918 te Compiègne de onvoorwaardelijke overgave hadden getekend, werd op 4 januari 1919 de vredesconferentie geopend. Delegaties van 27 geallieerden kwamen in Versailles hun belangen bepleiten. Het

¹⁹ Wels, *De Belgische-Nederlandse confrontatie*, pp. 182-183. J. de Vries, *Herinneringen en dagboek Heldring (1871-1954)*, Groningen 1970, p. 312.

²⁰ Schuurmsa, *Onaannemelijk tractaat*, p. 29. Smit, *Hoogtij*, p. 183.

belangrijkste doel van de conferentie, het sluiten van een vredesverdrag met Duitsland, werd in handen gelegd van een Opperste Raad, de *Raad van Vier*. Na taaie onderhandelingen slaagde men erin om op 7 mei 1919 de vastgestelde tekst aan een Duitse delegatie te overhandigen, waarna het definitieve vredesverdrag op 28 juni 1919 te Versailles werd ondertekend.²¹ De onderhandelingen over de Belgische annexatie-eisen speelden zich af in de marge van de vredesconferentie en vonden bij de geallieerden slechts geringe belangstelling. Toch zijn deze onderhandelingen voor Nederland van groot belang geweest, alhoewel dit door Nederlandse historici vaak wordt onderschat. Het is te danken aan het krachtige optreden van Van Karnebeek dat Limburg en Zeeuws-Vlaanderen vandaag de dag gewoon deel uitmaken van de Nederlandse staat. Uit artikel 361 van het vredestraktaat van Versailles dat in de haast ongewijzigd is gebleven, bleek namelijk dat de afstand van Limburg een tijd lang werd beschouwd als een uitgemaakte zaak.²²

Op 17 januari 1919 diende de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans namens de Belgische regering bij de mogendheden een memorandum in, waarin het Belgische eisenpakket werd uiteengezet. Dit memorandum bestond uit drie nota's, te weten een juridische, een historische en een politieke. De auteurs van het memorandum probeerden de territoriale belangstelling enigszins goed te praten en benadrukten dat het hier niet ging om ordinare landhonger. De juridische nota betoogde dat door de schending van de Belgische neutraliteit door Duitsland, de verdragen van 1839 in zijn geheel moesten worden vervangen, dus ook de territoriale bepalingen. De historische nota was een aanklacht tegen de territoriale onrechtvaardigheden van het systeem van 1839. Tenslotte werd in de politieke nota sterk aangedrongen op nieuwe veiligheidsgaranties, vooral territoriale. Het memorandum was op vrijwel alle punten vaag. Het taalgebruik was fluweelzacht en het woord 'annexatie' werd zorgvuldig vermeden. In de nota werd veel meer gesuggereerd dan expliciet geëist. België wilde betrokken worden bij de militaire verdediging van Limburg en de Schelde, maar op welke manier liet men in het midden. Het memorandum, dat geïnspireerd was op de theorieën van Emile Banning, vormde, zoals Van der Klaauw terecht stelt, meer

²¹ Mommaerts, *Het Belgische expansionisme*, pp. 196-198.

²² Smit, *Hoogtij*, p. 189.

een opsomming van de Belgische problemen dan een samenvatting van de Belgische eisen.²³

Het memorandum trok in twijfel of Nederland krachtens de verdragen van 1839 wel neutraal had mogen blijven, maar ging hier verder niet op in. Wel werd gesteld dat Nederland niet het recht had zich tegen een wijziging van het verdrag te verzetten. Tot teleurstelling van de Belgen gingen de grote mogendheden niet zonder meer akkoord met de strekking van het memorandum. Terwijl ondertussen het schreeuwerige *Comité de Politique Nationale* bezig was met een rumoerige anti-Nederlandse hetze die België meer kwaad dan goed deed, verscheen op 11 februari 1919 Paul Hymans voor de *Raad van Tien*, de opperste vergadering van de conferentie. Gedurende een twee uur durend exposé waarin alle Belgische grieven nogmaals van stal werden gehaald, raakte Wilson dermate geïrriteerd dat hij Hymans interrumpeerde met de vraag, hoe het neutrale Nederland, dat niet deel uitmaakte van de conferentie, ertoe kon worden gebracht de kwestie te bespreken. Hymans antwoordde dat het de taak van de overgebleven garanten was, dus Frankrijk en Engeland, om Nederland op te roepen mee te werken aan de herziening van de verdragen.²⁴

De Nederlandse pers, die de Belgische agitaties in Parijs nauwlettend volgde, reageerde zeer ontstemd op de toespraak van Hymans. Van Karnebeek reageerde op 14 februari met een toespraak in de Tweede Kamer dat Nederland er niet over peinsde om enig grondgebied aan de Belgen prijs te geven. In de dagen onmiddellijk na het betoog van Hymans achtte Van Karnebeek, alle geruststellende berichten uit Londen ten spijt, het niet verantwoord om werkeloos toe te blijven kijken. Hij gaf de gezant te Londen, Van Swinderen, de opdracht naar Parijs te gaan om verzekerd te blijven van de Engelse steun tegen 'den gevaarlijken invloed van het Parijsche milieu'. Ondertussen had Rochussen na een onderhoud met Mandel, de kabinetschef van Franse president Clemenceau, geruststellende woorden ontvangen: 'Je puis vous dire que ces choses n'arriveront pas. Jamais La

²³ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 373. Van der Klaauw, *Politieke betrekkingen*, p. 8.

²⁴ Van der Klaauw, *Politieke betrekkingen*, pp. 10-11. De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 375.

France ne permettrait cela; je vous l'assure formellement. Vous pouvez être tranquille'.²⁵

Op 26 februari kwam de Opperste Raad der geallieerden bijeen om over de Belgische eisen te beraadslagen. Zowel de Engelsen als de Fransen vonden het ontoelaatbaar dat de grote mogendheden hun invloed zouden aanwenden om een neutraal land te dwingen grondgebied af te staan. Omdat men eigenlijk niet wist wat men met deze kwestie aan moest, werd er besloten tot de instelling van een *Commission des affaires belges*. Deze commissie kreeg de taak om een raadsbesluit te ontwerpen tot herziening van de traktaten van 1839. Op 8 maart kwam de Raad opnieuw bijeen om het ontwerpbesluit en het daartoe strekkend rapport van commissievoorzitter Tardieu te bespreken. De conclusie van het rapport luidde dat de traktaten van 1839 moesten worden herzien, zonder dat er sprake zou zijn van gebiedsafstand. Op 13 maart werd de Nederlandse gezant te Parijs, de oude Ridder de Stuers, van dit besluit op de hoogte gebracht, met het verzoek dat de Nederlandse regering afgevaardigden zou aanwijzen om voor de *Raad van Tien* haar zienswijze uiteen te zetten. De officiële uitnodiging om naar Parijs te komen kwam volgens Schuurisma pas in mei. Op 13 mei werd er een buitengewone ministerraad aan gewijd. Van Karnebeek besloot om zelf naar Parijs te gaan, omdat hij geen 'mindere goden' wilde sturen. Hij wilde bovendien 'richting' geven aan de zaak en niet slechts toehoorder zijn. Minister-president Ruys de Beerenbrouck had zo zijn bedenkingen. Liever hield hij zijn minister thuis vanwege de antipathie van de Entente-diplomaten jegens hem. Uiteindelijk is Van Karnebeek toch gegaan en dit is achteraf gezien een goede beslissing geweest.²⁶

Op 19 mei 1919 was Van Karnebeek als gelijkwaardig minister aanwezig op de conferentie van de *Raad van ministers van buitenlandse zaken*. Na het uitstekende voorbereidende werk van de Parijse legatie had hij weinig moeite om de balans in zijn voordeel te doen omslaan. Van Karnebeek had het voordeel een zeer krachtige persoonlijkheid te zijn. Hij was gedistingeerd, ijdel en welsprekend en bezat een grote overredingskracht waarvan hij handig gebruik maakte. Op het juiste moment was hij overgestapt van een passieve naar een actieve buitenlandse politiek. Het volledig passieve, in juridisch

²⁵ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 375.

²⁶ Smit, *Hoogtij*, p. 186. Schuurisma, *Onaannemelijk tractaat*, p. 31.

denken verstarde buitenlandse beleid van Nederland was niet meer berekend op een op drift geraakte wereld en Van Karnebeek beseftte dit terdege. Zijn Belgische opponent Hymans pakte de zaken daarentegen een stuk onhandiger aan. In Nederlandse diplomatieke kringen stond Hymans bekend als een 'politicien de la rue', een weinig genuanceerde straatvechter. Hymans probeerde, zonder expliciet territoriale eisen te formuleren, de herziening van de verdragen in zijn geheel erdoor te drukken, maar dit mocht niet baten. Op 4 juni maakten de geallieerden hun beslissing bekend: zij stemden in met de herziening van de verdragen, maar deze mocht niet leiden tot gebiedsafstand of de vestiging van internationale dwangbepalingen (ni transfert de souveraineté nationale, ni création de servitudes internationales). Hiermee was het pleit beslecht en konden Limburg en Zeeuws-Vlaanderen opgelucht ademhalen.²⁷

Bij zijn terugkeer uit Parijs kon Van Karnebeek in de Tweede Kamer verklaren dat het dreigende gevaar voor Nederland was afgewend. Met recht stelt Van der Klaauw vast dat de Belgen zich lelijk hadden misrekend. Het vertrouwen dat de Belgen hadden in hun goodwill bij de grote mogendheden om hun annexionistische verlangens verwezenlijkt te zien, bleek geheel misplaatst. De grote mogendheden kwamen in de eerste plaats op voor hun eigen belangen en maakten de belangen van België en Nederland daaraan ondergeschikt. Toen Frankrijk met de opheffing van de Belgische neutraliteit zijn noordgrens veilig genoeg achtte, heeft het België niet meer actief gesteund in zijn streven naar een sterkere oostgrens. Het in een overwinningsroes verkerende België was na de oorlog terecht bezorgd om zijn militaire veiligheid, maar koppelde deze bezorgdheid, volgens De Waele, aan een weinig aantrekkelijk mengsel van zelfoverschatting en grootheidswaanzin. Het land wilde zich de allure van een grootmacht aanmeten, dit tot ergernis van de andere mogendheden.²⁸

Ondanks de resolutie van 4 juni gingen de Belgen stug door met het maken van propaganda in Nederlands Limburg voor aansluiting bij België. Na overleg met enkele pro-Belgische Limburgers, waaronder de hierna nog te beschrijven Henri van Groenendael, besloot het

²⁷ Wels, *De Belgische-Nederlandse confrontatie*, p. 407. De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 375. *RGP*, (deel 117), p. 1069.

²⁸ Van der Klaauw, *Politieke betrekkingen*, p. 31. De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 377.

Comité de Politique Nationale over te schakelen op een andere tactiek. De pro-Belgische 'clan' wilde nu dat het lot van Limburg door een volksraadpleging zou worden geregeld. Midden juni 1919 reisde een delegatie pro-Belgische Limburgers naar Parijs om het voorstel te bespreken. De ontmoeting tussen de delegatie en de geallieerden verliep koeltjes en men zag dit initiatief dan ook als mosterd na de maaltijd.²⁹

De nasleep van de conferentie en het spionnenincident

De relatie tussen Nederland en België was door de annexatiekwestie danig verziekt. Toch was ook Nederland schuldig aan de wederzijdse animositeit. De Nederlandse houding tijdens en na de oorlog was niet geheel vrij van zelfgenoegzaamheid. Doordat Nederland tijdens de oorlog neutraal was gebleven, kon het een aanzienlijke oorlogswinst maken. Vooral de smokkelhandel naar Duitsland bloeide. Het Engelse weekblad *The economist* becijferde in 1916 dat de toen reeds gemaakte oorlogswinst maar liefst 2,4 miljard gulden bedroeg. Dezelfde zelfgenoegzaamheid was terug te vinden tijdens de onderhandelingen over de herziening van de verdragen van 1839 in de *Commissie van XIV*. Deze commissie was opgericht om de herziening van de verdragen van 1839 definitief te regelen. Naast afgevaardigden van de vijf grote mogendheden (de Verenigde Staten, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en Japan) hadden afgevaardigden van België en Nederland in deze commissie zitting. België werd vertegenwoordigd door Pierre Orts, secretaris-generaal op Buitenlandse Zaken en Paul Segers, oud-minister. Voor Nederland namen zitting ambassadeur De Marees van Swinderen en professor Struycken.³⁰

De *Commissie van XIV*, zo genoemd naar het aantal commissieleden, kwam voor het eerst bijeen op 29 juli 1919. Orts en Segers lieten al gelijk blijken niet tevreden te zijn met de samenstelling van de commissie. Volgens hen bestond deze te veel uit technici op het gebied van het transportwezen die te weinig verstand hadden van militaire zaken. België streefde naar een overeenkomst met Nederland waarin de verdediging van Limburg gezamenlijk zou worden

²⁹ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 378.

³⁰ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, pp. 379-380.

geregeld. Ook wilde men een wijziging van alle voor België ongunstige regelingen betreffende de Scheldevaart. Nederland voelde echter niets voor deze voorstellen en ook Engeland had weinig zin in de onderhandelingen, aangezien het geen wijziging van het Schelde-regime wenste. De verschillende Belgische redevoeringen voor de commissie hadden de ongerustheid van de Nederlandse regering niet weggenomen. Het was nog steeds onduidelijk hoe de Belgische regering tegenover de territoriale regelingen van 1839 stond. De onderhandelingen waren goed en wel op gang gekomen, toen de sfeer tussen België en Nederland nog meer vertroebeld raakte door het uitlekken van een confidentiële nota van Hymans. In deze nota, gedateerd op 3 juli, werden alle in Nederlands Limburg opererende Belgische agenten aangespoord om de publieke opinie in de provincie voor de Belgische zaak te winnen. Wat het nog erger maakte, was dat de nota was verzonden na 4 juni, de dag dat de geallieerden hadden bepaald dat er geen annexaties zouden plaatsvinden. Over hoe de nota kon uitlekken hangt een waas van geheimzinnigheid. De al eerder genoemde H.D. Mommaerts ontving een kopie van de nota van een Vlaamse activist die haar via Zeeuws-Vlaanderen naar Nederland had weten te smokkelen. Mommaerts begreep het belang van de nota en aarzelde geen moment. Dezelfde dag dat hij de nota ontving vertaalde hij haar in het Nederlands en zond haar aan de Nederlandse pers.

Het effect van de publicatie was overweldigend: de nota werd op 17 augustus 1919 gepubliceerd door *De Tijd*, het *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Courant*. De pers en de publieke opinie reageerden boos en geschrokken. Ook Van Karnebeek was ziedend over het handelen van Hymans. In een brief aan Van Swinderen op 18 augustus schreef hij over het voorval: 'Hooggeachte heer Van Swinderen, Met deze koerier wordt U een officieele brief toegezonden betreffende eene instructie van Hymans inzake Belgische propaganda in Limburg, welke Zaterdagochtend werd openbaar gemaakt. Deze publicatie heeft hier te lande indruk gemaakt en indien de instructie inderdaad bestaat hebben wij te doen met een schandelijk bewijs van Belgische dubbelzinnigheid'. Over de redevoeringen van Orts en Segers voor de *Commissie van XIV* schreef hij: 'Wat mij in de redevoeringen van Segers en Orts treft, is de absolute negatie van het Nederlandsche belang. Het is als of Nederland niet medetelt en er alleen is om België satisfactie te geven. Wanneer men bedenkt, hoe

de Belgen zich bevrediging denken van hunne desiderata in Vlaanderen, dan is deze eenzijdigheid op het monsterachtige af.³¹

Op 19 augustus pakte Van Vollenhoven onmiddellijk Hymans aan. Deze verklaarde dat de circulaire buiten zijn medeweten was uitgegaan. Bovendien beweerde hij dat de nota gedateerd was op 20 mei, dus vóór de resolutie van 4 juni. Deze datum rechtvaardigde volgens hem de circulaire, want op het formele Nederlandse protest van 4 september antwoordde hij, dat op die datum nog geen enkele beperking op de herziening van de verdragen was opgelegd. Al met al erg zwakke excuses dus. De toch al achterdochtige Nederlandse publieke opinie was met deze uitleg niet tevreden. Wat vooral stak, was het feit dat de Belgen, alle officiële ontkenningen ten spijt, plannen maakten voor een uitgekiende annexionistische campagne in Limburg.³²

Ondertussen sleepten de onderhandelingen zich voort. Na verloop van tijd bloedde het annexionisme in België dood. De Belgische regering verbrak de officieuze banden met het *Comité de Politique Nationale*, waarmee er een einde kwam aan de politieke rol van Pierre Nothomb. Na 1920 viel van enig annexionistisch streven bij de Belgische regering niets meer te vernemen. Wel bleven er nog enkele annexionistische blaadjes circuleren, maar het annexionisme vond in de Belgische samenleving geen weerklank meer. De Belgische regering bleef echter hameren op een gezamenlijke soevereiniteit op de Schelde en een kanaalverbinding van de Antwerpse haven met de Rijn. De Nederlandse regering bleef echter op deze punten hardnekkig weigeren, waardoor de Belgische onderhandelaars zeer gefrustreerd raakten. Wat betreft het militaire aspect van de onderhandelingen stelde Nederland dat het neutrale Limburg een aanzienlijke hinderpaal had gevormd bij de Duitse opmars. België had daardoor het voordeel gehad van een kort Maastricht. De Belgische beschuldiging dat Nederland Limburg onverdedigd had gelaten werd ontkend. De discussie werd afgerond met de Nederlandse verklaring dat elke schending van het Nederlandse grondgebied een 'casus belli' betekende. Hier moesten de Belgen maar genoegen mee nemen. Nederland

³¹ De Waele, De Belgische annexionistische campagne, pp. 380-381. Mommaerts, Het Belgische expansionisme, pp. 193-204. *RGP*, (deel 156), pp. 128-129.

³² De Waele, De Belgische annexionistische campagne, p. 381. Van der Klaauw, Politieke betrekkingen, p. 59.

wenste vast te houden aan zijn neutraliteit. Toch wilde Van Karnebeek niet dat de relatie met België voor lange tijd verstoord zou zijn. Naarmate de onderhandelingen voortduurden, werd Van Karnebeek steeds toegeeflijker. Uiteindelijk werd op 23 maart 1920 feitelijke overeenstemming bereikt. Op 3 juni deed Van Karnebeek omtrent het verloop van de onderhandelingen uitgebreid verslag in de Tweede Kamer. Hij verklaarde ter wille van een goede nabuurschap België zo ver mogelijk tegemoet te zijn getreden, zonder daar veel tegenover te stellen. Op 21 mei 1920 ontving de Nederlandse delegatie echter de mededeling dat de onderhandelingen niet konden worden voortgezet zolang de 'Wielingenkwestie' onopgelost bleef. De Wielingen vormde de meest zuidelijke vaargeul van de Westerschelde richting open zee. Deze vaargeul liep vlak onder de Vlaamse kust en werd door Nederland geclaimd. Gedurende de oorlog hadden Duitse duikboten vrij spel gekregen om erdoorheen te varen. Dit was voor de Belgen aanleiding om de soevereiniteit over de vaargeul op te eisen. De reden waarom de Belgische regering plotseling aan kwam zetten met de Wielingenkwestie was niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk wilde de Belgische regering na de vele nederlagen die zij in haar politiek tegenover Nederland had geleden, dit maal niet toegeven omdat anders de Belgische publieke opinie te zeer geschokt zou zijn. Het besluit van de Belgische regering om de onderhandelingen op te schorten vond algemene instemming.³³

Uiteindelijk werd op 3 april 1925 te Den Haag het Belgisch-Nederlandse Verdrag getekend over de herziening van de scheidingsregeling van 1839. Het bevatte een gedeeltelijke tegemoetkoming aan de verrekende eisen op economisch, militair en territoriaal gebied, die België aan het einde van de Eerste Wereldoorlog aan Nederland had gesteld. Het verdrag had vooral betrekking op de Westerschelde, een kanaal tussen Antwerpen en de Rijn via Nederlands Limburg en het zogenaamde Moerdijkkanaal tussen Antwerpen en het Hollands Diep. Nadat het verdrag aan de Tweede Kamer was aangeboden en de verdragstekst was gepubliceerd, ontstond er in de pers een felle woordenstrijd. In het *Utrechts Dagblad* werd het verdrag al spoedig het 'Onaannemelijk tractaat' genoemd, welke de titel werd van de

³³ P.J. Oud, *Het Jongste Verleden*, Assen 1948, pp. 253-267, aldaar p. 257. Van der Klaauw, Politieke betrekkingen, pp. 55-74. C. Smit, *Diplomatieke geschiedenis van Nederland*, Den Haag 1950, pp. 334-350.

dissertatie van R.L. Schuursma uit 1975. Vooral uit Amsterdamse en Rotterdamse handels- en scheepvaartkringen (voor wie de haven van Antwerpen de grootste concurrent vormde) kwam veel verzet tegen het verdrag. Een deel van de opposanten verenigde zich in een *Nationaal Comité van Actie tot wijziging van het verdrag met België* van wie ene A.A. Mussert secretaris werd. De Tweede Kamer nam desondanks het wetsontwerp aan, maar na twee jaar van verhitte discussie verwierp de Eerste Kamer het tenslotte op 24 maart 1927, waarna Van Karnebeek aftrad. Pas in 1963 werd een nieuwe overeenkomst gesloten.

De verwerping van het Belgisch-Nederlandse Verdrag in 1927 betekende de definitieve nekslag voor het annexionisme dat sinds 1915 de betrekkingen tussen België en Nederland had vertroebeld. Het Belgische annexionisme was geboren uit het besef dat België, als gevolg van de scheiding van 1839, militair gezien moeilijk te verdedigen was tegen buitenlandse agressie. Emile Banning was de eerste die de slechte verdedigbaarheid van de Belgische grenzen ter sprake bracht. Zijn uiteenzettingen en theorieën vormden de inspiratiebron voor tijdens de Eerste Wereldoorlog in Parijs en Le Havre opererende Belgisch-nationalistische pressiegroepen als het *Comité de Politique Nationale*. Na de oorlog verkeerde België in een overwinningsroes en dacht men met behulp van de grote mogelijkheden het oude ideaal van een Groot-België te kunnen realiseren. Nadat al spoedig was gebleken dat aan alle hooggespannen verwachtingen niet kon worden voldaan, bleef de Belgische regering met een onvoorstelbare hardleersheid doorgaan met het streven naar territoriale expansie. Zelfs nog in 1927 strooide een Belgisch vliegtuigje boven Nederlands Limburg pamfletten uit om de Limburgers tot een aansluiting bij België te bewegen.³⁴ België leek zo in zichzelf te zijn gekeerd, dat het niet heeft kunnen of willen inzien, dat de Limburgers niets (meer) van een aansluiting moesten hebben. Waarschijnlijk diende het Belgische annexionisme als afleiding voor de enorme interne problemen van sociale ellende en de Vlaams-Waalse tegenstelling. Het Belgische annexionisme was vooral een Belgicistisch fenomeen waarbij met name de Walloniërs de toon aangaven. Blind voor de dagelijkse realiteit hebben de annexionisten niet willen inzien dat na

³⁴ Rijks Archief Limburg, Maastricht, Archief Kabinet van de Commissaris der Koningin in Limburg, toegangsnummer 04.05; inv. nrs 2151, 2152, 2153.

tachtig jaar natievorming de Limburgers, anders dan in 1844 en 1848, veranderd waren in vaderlandslievende Nederlanders. Niet alle Limburgers waren het Nederlandse vaderland gunstig gezind. Met name rijke Limburgse industriëlen hebben lange tijd vanachter de schermen gestreefd naar een aansluiting van Limburg bij België. Het echte veldwerk lieten zij echter over aan mindere goden als Gilissen, Hustinx en Van Groenendael.

De annexionistische campagne in Limburg

Zoals we in het bovenstaande hebben kunnen lezen, was er in de Belgische buitenlandse politiek reeds vroeg een annexionistische tendens waarneembaar. Tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog, streefde België naar de inlijving van het groothertogdom Luxemburg, Nederlands Limburg, de beide Schelde-oevers, Neutraal Moresnet en de Waals-Duitse kantons. Al in september 1914 werd in Le Havre door de politieke directie van het Belgische departement van Buitenlandse Zaken een uitvoerig territoriaal eisenprogramma geformuleerd. Dit eisenprogramma voorzag in de annexatie van onder meer Nederlands Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Nederland zou hiervoor, maar op dit punt waren alle nota's erg vaag, moeten worden gecompenseerd met Duits grondgebied (Geldern, kreis Kleve, Bad Bentheim, Borkum). Het volledige eisenprogramma werd in 1915 nog eens herhaald in enkele uitvoerige nota's. De annexatieplannen wekten ook de interesse van de Belgische Generale Staf. Deze keek vooral naar de strategische voordelen van de betreffende plannen en liet de politieke en economische overwegingen graag over aan de politici en diplomaten.

De Belgische annexionisten, waaronder hoge politici en militairen, journalisten, publicisten en industriëlen, dachten tijdens hun verblijf in Parijs en Le Havre, dat de kansen op een 'Groot-België' na de oorlog zeer groot waren. Zij rekenden hierbij op de steun van de grote mogendheden en van Frankrijk in het bijzonder. Hun verwachtingen waren aan het begin van de oorlog gevoed door allerlei beloften van met name Franse diplomaten inzake politieke steun en territoriale compensaties na afloop van de vijandelijkheden. De territoriale beloften hadden vooral betrekking op Nederland, daar Frankrijk bepaald niet te spreken was over de, in haar ogen, pro-

Duitse houding van de Nederlandse regering aan het begin van de oorlog. Toch toonde de Belgische regering zich aanvankelijk erg terughoudend tegenover dit soort toezeggingen. Belgische gezanten werden tot grote voorzichtigheid aangemaand. In de loop van de oorlog nam de verdeeldheid over de te voeren Belgische buitenlandse politiek toe en ging de Belgische regering onder invloed van nationalistische pressiegroepen steeds verder overhellen in de richting van territoriale expansie. Een gevolg hiervan was dat de Belgische regering steeds nauwere politieke en financiële banden aanging met annexionistische bladen als *Le XXme Siècle* en *La nation belge* en met nationalistische pressiegroepen als het *Comité de Politique Nationale*.³⁵

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog voelden de meeste Limburgers zich nog steeds geen 'volwaardige Nederlanders'. Men had grote sympathie voor de in groten getale naar Limburg uitgeweken Belgische vluchtelingen. Toch ontstond er gedurende de vier jaar die de oorlog duurde een groei in de richting van een 'emotioneel Nederlanderschap'. Door de oorlog moesten de Limburgers zich noodgedwongen richten op Nederland. De situatie in Limburg was immers in september 1914 plotseling totaal veranderd als gevolg van het sluiten van de grenzen. De voorheen papieren landsgrenzen werden op slag echte obstakels met hekken en prikkeldraad, een voorloper van het 'IJzeren Gordijn'. Oude contacten met België en het Rijnland werden verbroken, treinen naar het buitenland reden niet meer. Na tachtig jaar van uiterst stroeve relaties met het volk van 'gene zijde van de moerdijk' bleken de Hollanders veel aardiger te zijn dan die karikaturale Noord-Nederlandse ambtenaren en belastinggaarders. De Nederlands Limburgers waren maar wat blij geen ingezetenen te zijn van het ongelukkige buurland België, dat aan de andere kant van de grens sinds 4 augustus 1914 geteisterd werd door oorlogsgeweld. In de woorden van de burgemeester van Beek was Nederland en Nederlands Limburg 'een oase van vrede te midden van oorlog en verwoesting'. Voor het eerst kwamen de Limburgers tot het besef dat het Nederlanderschap ook zo zijn voordelen kon hebben.³⁶

³⁵ De Waele, De Belgische annexionistische campagne, pp. 353-355.

³⁶ Van der Heijden, Tijden veranderen, pp. 101, 115.

In 1916 ontstond de eerste golf van annexionistische publicaties in België. Aan het einde van dat jaar werd het weer wat stiller in de annexionistische hoek, omdat de militaire situatie van dat moment geen aanleiding gaf tot mooie toekomstdromen. De annexionisten beperkten hun acties niet slechts tot het schrijven van artikelen in nationalistische bladen. In het voorjaar van 1916 polsten zij een aantal Limburgers over hun pro-Belgische opvattingen. Eind juni werd op de Belgische ambassade in Parijs bij een Nederlands Limburger inlichtingen ingewonnen, aldus Van der Heijden die geen naam kan noemen, omtrent de houding van de Limburgers ten aanzien van een mogelijke annexatie. De Nederlandse regering vermoedde dus terecht dat er in besloten kring allerlei plannen werden gesmeed. Tijdens de oorlog waren alle annexionistische initiatieven nog uiterst voorzichtig. België ondernam maar weinig diplomatieke stappen om zijn aanspraken en grieven tegenover de geallieerden uiteen te zetten. De kwestie Limburg werd niet besproken in Parijs en Londen. Wat de Schelde betreft voerde men vooral juridische argumenten aan, waarin werd gesuggereerd dat het bezit van de Westerschelde door Nederland voor België erg nadelig was, zowel in vredes- als in oorlogstijd. Verder ging de officiële Belgische diplomatie niet. Maria de Waele stelt dat Nederland terecht ongerust was en dat er veel meer aan de hand was dan uit de schaarse diplomatieke contacten kon worden opgemaakt. De mogelijkheden van een na-oorlogse annexionistische campagne in Limburg werden in het geheim op uiterst nauwkeurige wijze onderzocht.

De Belgische regering in ballingschap werd tijdens de oorlog door een beperkt aantal agenten op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen en gebeurtenissen in Nederlands Limburg. Op een uiterst behoedzame manier liet het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken onderzoeken of er in het gebied steun voor eventuele inlijvingsplannen bestond. Het Belgische consulaat in Maastricht speelde hierbij een cruciale rol. Edouard Lagasse de Locht, Baron Robert Selys de Fanson, Louis G.G.G. Villegas de Saint-Pierre en Fernand Pisart waren de voornaamste contactpersonen van de Belgische regering in Limburg. Vanuit het Belgische consulaat onderzochten zij de mogelijkheden van een pro-Belgische campagne. Via zijn zwager, André Schoenmaeckers, stond Lagasse in contact met de industriële en handeldrijvende burgerij van Maastricht. Hij was gedurende de oorlog werkzaam op het bureau van de Engelse inlichtingendienst in

Maastricht en zond regelmatig inlichtingen aan Le Havre. Selys de Fanson was grootgrondbezitter in Limburg en oom van het Belgische hoofd van de politieke directie op Buitenlandse Zaken, Albert de Bassompierre, één van de steunpilaren van het annexionisme op het departement. Villegas was hoofd van het Belgische consulaat in Maastricht en gaf eveneens regelmatig inlichtingen door, evenals Fernand Pisart, directeur van de Maastrichter Zinkwitmaatschappij.³⁷ De propaganda-activiteiten in Limburg waren tijdens de oorlog van een bescheiden omvang. Men probeerde vooral in te spelen op de haast traditionele onvrede bij Maastrichtse (groot-)industriëlen ten aanzien van de Nederlandse staat. De belangrijkste Maastrichtse industrieën, zoals de Zinkwit van de al eerder genoemde Pisart, de Céramique en de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek waren grotendeels door Belgisch kapitaal gefinancierd. Tot aan de Eerste Wereldoorlog onderhield de Maastrichtse economische elite nauwe zakelijke contacten met die van Luik. Ook was er veelvuldig sprake van familiale en vriendschapsbetrekkingen. Sinds vele decennia waren de Luikse en Maastrichtse 'dynastieën' door talrijke zakenbelangen en huwelijken met elkaar verbonden geraakt. Luikse industriëlen en financiers hadden dan ook tot aan het uitbreken van de oorlog een aanzienlijke invloed in Maastricht, waar men zich sinds lange tijd politiek en economisch achtergesteld voelde. De ontevredenheid van de Maastrichtse industriëlen richtte zich vooral op het probleem van de bevaarbaarheid van de Maas. Jarenlang had men er bij de regering in Den Haag op aangedrongen om de Maas geschikt te maken voor grote schepen. De beste manier om dit te verwezenlijken was door middel van kanalisatie. De uitvoering hiervan werd echter voortdurend op de lange baan geschoven, ondanks herhaaldelijke protesten van de Maastrichtse Kamer van Koophandel. Ook vond men dat de lokale industrie onvoldoende beschermd en gestimuleerd werd, in tegenstelling tot de Belgische industrie. De Belgische regering vermoedde terecht dat men, door het doen van allerlei beloftes, de industriële elite warm kon maken voor een 'terugkeer' van Limburg bij België.³⁸

³⁷ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, pp. 360-362. Van der Heijden, *Tijden veranderen*, p. 116.

³⁸ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, pp. 366-367. Van der Heijden, *Tijden veranderen*, pp. 116-117.

Aan de vooravond van de wapenstilstand van 11 november 1918, was men in Le Havre vrij optimistisch over de kans van slagen van een pro-Belgische campagne in Limburg. Dit optimisme was echter niet gerechtvaardigd en werd mede veroorzaakt door de 'gekleurde' inlichtingen van Lagasse. Het merendeel van de Limburgse bevolking moest van de Belgische annexatieplannen niets weten. Het waren hoofdzakelijk de Zuid-limburgse grootindustriëlen die het Belgische staatsburgerschap wel zagen zitten, met name vanwege de fiscale voordelen. Toch bleven deze industriëlen liever achter de schermen werken aan een aansluiting van Limburg bij België. Toen voor België de resultaten op de Vredesconferentie van Parijs op een mislukking dreigden uit te lopen, hielden zij de deur naar Nederland op een kier. Zij rekenden erop dat de Belgische regering voor hen de kastanjes uit het vuur zou halen, terwijl zij zelf buiten schot zouden blijven. Het doorspelen van 'gekleurde informatie' paste in deze tactiek. Lagasse c.s. deden het voorkomen alsof er in Limburg grote steun was onder de bevolking voor een aansluiting bij België. Aan de ene kant hoopte men dat de Belgische regering, gesterkt door deze wetenschap, met dubbele ijver ter conferentie zou pleiten voor een aanhechting van Nederlands Limburg, aan de andere kant wilde men voorkomen dat de Belgische regering de geldkraan zou dichtdraaien; geld voor de bekostiging van de geheime informanten en pro-Belgische bladen.³⁹

Eind november 1918 kwam de annexionistische campagne uit de startblokken, evenals de anti-annexionistische campagne. Aanleiding was de ontmoeting tussen een groep van zo'n vierhonderd prominente Limburgers, onder wie leden van de Regout-dynastie, en de Belgische koning tijdens diens triomfantelijke intocht in Luik. Belgische agenten hebben waarschijnlijk een rol gespeeld bij de totstandkoming van deze ontmoeting. Er werd een grote mand bloemen aan koningin Elisabeth aangeboden en een petitie aan koning Albert I. In deze petitie werd de verbondenheid tussen Maastricht en België beklemtoond. Belgische annexionisten stelden later ten onrechte dat in de petitie om een terugkeer van Limburg bij België werd gevraagd.

³⁹ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, pp. 376-377.

De anti-annexionistische reactie

Het bezoek aan Luik zorgde in Nederland voor heel wat herrie en in de Tweede Kamer werden zelfs vragen gesteld over deze kwestie. Op 8 december 1918 werd er in Maastricht een grote anti-annexionistische c.q. anti-communistische demonstratie gehouden. De anti-Belgische agitatie bereikte een hoogtepunt toen op 13 februari te Maastricht een concert zou plaatsvinden van het Luikse Legia-koor, als dankbetuiging voor de opvang van Belgische vluchtelingen tijdens de oorlog. Het moment van het concert was erg slecht gekozen nu België zo openlijk propaganda maakte voor een annexatie van Limburg. Al weken van tevoren werd er tegen het bezoek van het koor stemming gemaakt. Toen het koor op het station van Maastricht arriveerde, werden de koorleden met gefluit en gejoel ontvangen. De ruiten van de zaal waar zij zouden optreden, werden ingegooid en het concert kon als gevolg van het tumult geen doorgang vinden. Onder politiebegeleiding werden de koorleden via de achteruitgang naar de tram gebracht, alwaar zij werden opgewacht door een stenengooiende menigte. In de dagen daarna volgden nog enkele incidenten waarbij in totaal zo'n vijftig gewonden vielen.⁴⁰

Na al het tumult rond het Legia-incident, dat overigens scherp werd veroordeeld door Monseigneur Poels, werden in Maastricht en vervolgens in heel Limburg anti-annexionistische comités opgericht. De belangrijkste anti-annexionisten waren jonkheer J.A.I.H. Graafland, oprichter van de burgerwachten en medewerker van de anti-Belgische *Limburger Koerier*, rechter jonkheer mr G. Testa en de burgemeester van Maastricht mr L.B.J. van Oppen, degene die het aan de stok zou krijgen met Van Groenendael. Ook de katholieke kerk steunde het anti-annexionisme van harte, met name de bovengenoemde monseigneur Poels. De katholieke standsorganisaties publiceerden op 10 december 1918 gezamenlijk een pro-Nederlands manifest. Bij monde van monseigneur Schrijnen sprak de Limburgse kerkprovincie zich uit voor het behoud van de provincie Limburg voor Nederland. De bisschop verzocht de Nederlandse gezant bij de Heilige Stoel, Van Nispen tot Sevenaer, te pleiten voor de Nederlandse zaak. Toch was het Belgische annexionisme niet het enige dat de gemoederen in Nederland en Limburg bezighield. Nederland

⁴⁰ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 372.

mocht dan wel gespaard zijn gebleven voor de directe gevolgen van een oorlog, de economische gevolgen waren enorm. Als gevolg van de geldverslindende mobilisatie, de voedseltekorten en de grote werkloosheid, was de sociale situatie explosief. Er heerste een grote angst dat, in navolging van Rusland en op dat moment in delen van Duitsland, de Boljewistische revolutie in Nederland zou uitbreken, zeker na het Troelstra-incident van 11 november 1918. De enorme angst voor revolutie heerste ook in politieke en diplomatieke kringen, getuige de dagboekantekeningen van de diplomaat Heldring: 'Ik ben geenszins gerust over den loop van zaken in Nederland. Revolutie heb ik na den langen duur van den oorlog verwacht, maar het is spoediger gekomen dan ik verwacht had, al vermoede ik dat Holland er eerder rijp voor was dan Duitschland' (12-11-1918). 'De ministers waren radeloos, Karnebeek, nu weer zoo gewichtig, beefde als een riet. Slechts Heemskerck, wiens onverschilligheid hem ook toen niet verliet, bleef kalm, doch geen enkele poging om Troelstra's drijven te stuiten, ging van de regeering uit (...)' (4-12-1918).⁴¹

De interpretatie van de gebeurtenissen rond het Belgische annexionisme wordt bemoeilijkt vanwege het feit dat zowel anti-annexionisme als anti-communisme zich manifesteerden als Oranjegezindheid. Tijdens de manifestaties van eind 1918; begin 1919, gaf het 'Oranjeboven' gevoel de toon aan. De grote november-demonstratie op het Haagse Malieveld (waar de koets van de koningin werd getrokken door arbeiders) toonde een enthousiaste nationalistische menigte. Ook de Limburgers lieten zich niet onbetuigd en sommige Limburgse jongeren trokken naar de grote Hollandse steden om de wacht te houden op strategische punten teneinde het dreigende gevaar af te keren. Nog nooit eerder waren de Limburgers zo pro-Oranje geweest. Matthias Kemp sprak van een 'hoera-nationalisme'. Op politiek gebied onderzocht de Katholieke Kamerfractie, onder leiding van Hubert Willem Nolens, de mogelijkheden wat er van katholieke zijde gedaan kon worden om het revolutionaire gevaar te bestrijden. Hiertoe werd de Commissie Koolen ingesteld. Oranjegezindheid en anti-Bolsjewisme hadden groten delen van het land in hun greep. Het Provinciaal Comité Limburg bij Nederland besloot op 3 januari 1919

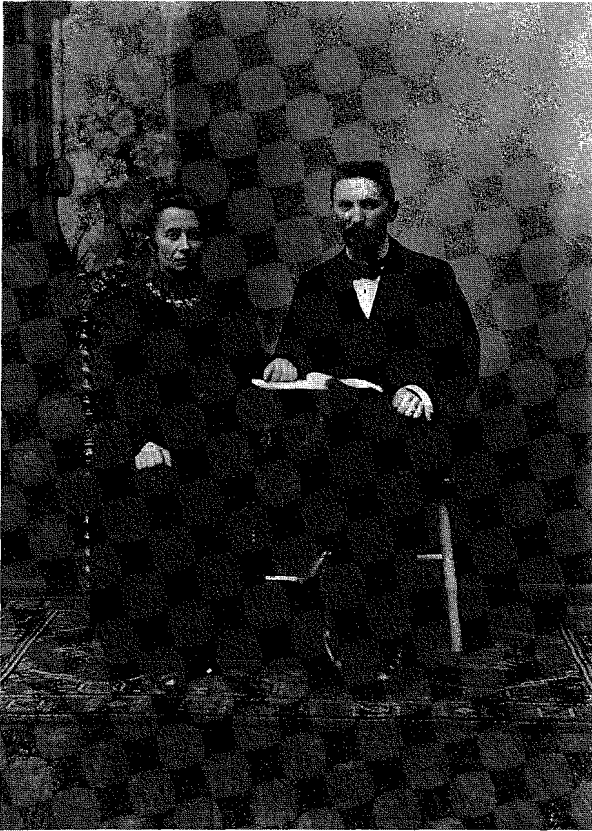
⁴¹ De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 371. Van der Heijden, *Tijden veranderen*, pp. 123-124. De Vries, *Herinneringen en dagboek Heldring*, pp. 262, 270.

tot het organiseren van een groot volkspetitionnement. Volgens de telling van het Comité leverde dit maar liefst 172.543 stemmen op. Ingebonden in vier dikke delen werden zij op 8 april 1919 op Huis Ten Bosch aan koningin Wilhelmina aangeboden. Toch waren er ook voorstanders van een annexatie van Limburg door België. Kringen rond de pro-annexionistische bladen *Het Zuiden* en *De Kronijk* bekritiseerden het volkspetitionnement en noemden het een 'regeringspoetspommade'. Zij pleitten voor het houden van een geheim plebisciet, geïnspireerd op de ideeën van het Belgische *Comité de Politique Nationale*.⁴²

Henri van Groenendael: een pro-Belgische Limburger

Mr dr Henricus Antonius Godefridus van Groenendael werd geboren op 21 augustus 1874 in het midden-Limburgse dorp Nunhem (tegenwoordig gemeente Haelen). In 1899 promoveerde hij in Utrecht in de rechtswetenschap en in 1906 in de staatswetenschap. Van 1899 tot 1903 was hij advocaat en procureur te Hilversum. Van 1903 tot 1908 was hij afdelingschef ter provinciale griffie van Limburg en van 1908 tot 1917 griffier bij de Staten van Overijssel. In 1917 werd hij directeur van de N.V. Bergerode te Brunssum en verhuisde hij met zijn gezin van Zwolle naar Sittard. In Sittard was hij woonachtig van 6 oktober 1917 tot 30 augustus 1921. Tevens werd hij leraar Staatsrecht aan het klein-seminarie van Rolduc. In 1919 werd hij, na een conflict met de president-commissaris, dhr J.L. van der Lande, bij Bergerode ontslagen. Hij was gehuwd met Albine Carville Maria Augusta Ghislaine Marsigny, geboren 14 mei 1883 te Couillitz, Wallonië. Uit dit huwelijk werden, naar goed katholiek gebruik, veel (zeven) kinderen geboren. Van Groenendael zat, als afgevaardigde voor het kiesdistrict Weert, namens de Katholieke Kamerfractie in de Tweede Kamer van 12 mei 1916 tot 24 juli 1922. Op 1 oktober 1919 werd hij, op initiatief van dr W.H. Nolens, als lid van de Katholieke Kamerclub geroyeerd wegens zijn vermeende pro-Belgische uitlatingen. Hij vormde tot 1922 een eenmansfractie, toen hij bij de verkie-

⁴² Van der Heijden, *Tijden veranderen*, pp. 129-131.

Henri van Groenendael en echtgenote

zingen van dat jaar niet werd herkozen. Van Groenendael overleed op zeventigjarige leeftijd op 22 mei 1944 te Brussel.⁴³

Een historisch onderzoek naar de motieven en handelingen van Van Groenendael ten tijde van het Belgische annexionisme is als gevolg van hiaten in de archieven niet eenvoudig. De Limburgse historicus Rob van der Heijden wijdde in 1992 in *De Maasgouw* een artikel aan het Belgische annexionisme en ging daarin onder meer kort in op de

⁴³ Gegevens: Parlementair Documentatie Centrum, Den Haag; Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, familie-advertenties Van Groenendael 7 pg./fiche 2467; Gemeentelijk Archief, Sittard, persoonsgegevens Van Groenendael.

rol van Van Groenendael. Navraag bij het Rijksarchief in Noord-Brabant leerde hem dat de correspondentie van de procureur-generaal in Den Bosch over deze periode was vernietigd. Juist hier kwamen de lijnen samen van het strafrechtelijk onderzoek dat tegen Van Groenendael was ingesteld. Een historisch beeld van de 'kwestie Van Groenendael' zal daarom wel altijd onvolledig blijven. Zelf heeft Van Groenendael (voortaan VG te noemen) geen gedeponeerde archief achtergelaten, althans niet in Nederland. Navraag bij het Algemeen Rijksarchief leverde wat dit betreft niets op. Ook het Centraal Bureau voor Genealogie had bitter weinig informatie over VG. Aangezien hij in het buitenland (Brussel) is overleden, beschikte men niet over zijn overlijdensadvertentie, wel die van zijn moeder en zijn oudere broer. Wellicht kunnen nakomelingen van VG nog iets over hem vertellen of weten zij of hij nog persoonlijke documentatie heeft nagelaten. Tot op heden kunnen we alleen maar gissen. Mogelijk bevat het archief van het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken te Brussel nog enkele bruikbare stukken.

Om te beginnen wil ik aan de hand van het artikel van Van der Heijden kort de gebeurtenissen rond VG schetsen, alvorens mijn eigen archiefvondsten te interpreteren. Ten tijde van het Belgische annexionisme heeft de handel en wandel van VG in het middelpunt van de belangstelling gestaan. In deze periode stond er bijna elke dag wel een stukje over hem in de Limburgse en landelijke week- en dagbladen, getuige het dikke plakboek met krantenartikelen over hem, dat ik aantrof in het Archief Bergerode. Reeds lang vóór het uitbreken van de oorlog was hij uitdrukkelijk als 'neerlandofob' in de publiciteit geweest. Hij stoorde zich mateloos aan het feit dat voor politieke benoeringen in Limburg de Limburgers meestal niet aan bod kwamen. Deze Limburgse onvrede met de benoeringenpolitiek van de Nederlandse overheid dateert al van 1830; wat dat betreft was VG een echte Limburger. In 1913 nam hij het op voor de kandidatuur voor een zetel in de Tweede Kamer van de Jabeekse politicus en medevenoot van Bergerode, Jean Beckers. Beckers moest het uiteindelijk afleggen tegen de Noord-Brabander Gijzels. VG stuurde daarop een ingezonden brief aan de *Nieuwe Sittardse Courant*, waarin hij schreef: 'Wij hebben het de laatste tijd zooveel zien gebeuren, dat niet-Limburgers zich dringen in Limburgsche aangelegenheden en dat dikwijls op een toon, alsof wij Limburgers onmondige kinderen waren en dat zij door God geroepen bewakers van

Limburgs heil. [...] dat ons deze schande bespaard blijft, dat een uit het Noorden hierheen gezonden ambtenaar den heer Beckers verdringt'.

Beckers was, naast een vriend en vennoot van VG, de leidinggevende figuur achter de kritische en latere pro-Belgische krant *Het Zuiden*. In die hoedanigheid betrok hij VG bij het blad, die daarop veelvuldig Limburgs-chauvinistische artikelen schreef. VG werd hierdoor dermate populair in Limburg, dat hij een hoge plaats kreeg op de katholieke parlementaire groslijst voor Limburg. Op 12 mei 1916 werd hij door het kiesdistrict Weert naar de Tweede Kamer afgevaardigd (er was in Nederland toen nog sprake van een districtenstelsel; in 1922 ging men over tot het stelsel van evenredige vertegenwoordiging). Op 4 juli 1918 werd hij opnieuw afgevaardigd na het aftreden van het zakenkabinet Cort van der Linden. Na de verkiezingen trad het eerste door een katholiek geleide kabinet aan, het kabinet Ruys de Beerenbrouck (jr). Eind 1918 kwam VG opnieuw in de publiciteit. Tijdens een besloten overleg ten kantore van de n.v. Bergerode had hij tegenover president-commissaris Van der Lande en de heer L.B.J. van Oppen, medevennoot en tevens burgemeester van Maastricht, verklaard het annexionisme te steunen. Van der Lande en Van Oppen, die VG uit Bergerode wilden lozen, brachten onder het mom van vaderlandsliefde het gesprek op achterbakse wijze in de publiciteit. Vooral de fel anti-Belgische krant *De Limburger Koerier* ging flink tekeer tegen VG. Hierbij moet worden opgemerkt dat Van der Lande, een geslepen potentaat, financiële belangen in deze krant had. Maar over deze affaire straks meer. De in de media gepubliceerde uitlatingen van VG werkten temidden van een fervent Oranje-patriotisme als een rode lap op een stier. De Centrale Inlichtingen Dienst (CID) hield VG al een tijdlang scherp in de gaten en werd door rijksveldwachter-rechercheur Cappel voortdurend op de hoogte gehouden. Laatstgenoemde drong er bij de CID op aan om bij VG een huiszoeking te houden, omdat hij via zijn broer, een kapitein bij de Marechaussee, had vernomen dat men dan wel het één en ander zou vinden dat op staatsgevaarlijke activiteiten kon duiden. Op uiterst dubieuze juridische gronden werd op 9 december 1918 's avonds laat op grond van de Oorlogswet bij VG te Sittard huiszoeking gedaan. Er werd echter niets belastends gevonden. De officier van justitie vermoedde dat men te laat was geweest en getuige de archiefstukken zou hij weleens gelijk kunnen hebben gehad, maar ook hierover

straks meer. Desondanks werd er tegen hem een vervolgonderzoek ingesteld, dat volgens Van der Heijden niet veel opleverde. Wat het wel heeft opgeleverd, zullen we als gevolg van het vernietigen van eerder genoemd archief nooit te weten komen.⁴⁴

Medio 1919 was VG druk in de weer om een annexatie van Limburg door België te bewerkstelligen. VG stond in contact met de Belgische annexionisten van het *Comité de Politique Nationale*, die op hun beurt weer in contact stonden met Hymans. Zo zou hij zijn Belgische oom, de industrieel M. Rolin-Jacquemyns, een interessante nota hebben toegespeeld. Het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken was echter als gevolg van de anti-Belgische stemming in Limburg overgestapt op een voorzichtige aanpak. Paul Hymans betreurde het dan ook dat VG zo onvoorzichtig te werk ging. De ongerustheid van Hymans blijkt duidelijk uit zijn confidentiële nota aan het hoofd van het Directoraat Politieke Zaken, De Bassompierre. De Waele citeert deze uit het archief van het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken afkomstige nota aldus: 'Je n'avais pas connaissance de la note d'ailleurs intéressante qui a été, paraît-il, remise par M. Van Gr(oenedael) M. Rolin-Jaquemyns. Je regrette que M. Rolin ait prié M. Van Gr. de lui remettre une note. Le gouvernement doit être très prudent et réservé à l'égard du mouvement limbourgeois. Il doit s'abstenir de toute intervention dans les affaires d'un Etat voisin'. Uit deze nota blijkt duidelijk dat de activiteiten van VG bekend waren tot in de hoogste politieke kringen van België. Het is niet duidelijk of het onderzoek dat tegen VG werd ingesteld deze feiten boven tafel heeft gebracht; we kunnen aannemen van niet, anders waren de activiteiten van VG hoogstwaarschijnlijk aangemerkt als zijnde 'staatsgevaarlijk' en zou zijn parlementaire onschendbaarheid zijn opgeheven. De conclusie van De Waele dat VG slechts een 'tweederangs' figuur zou zijn geweest, die als een marionet van de grote industriëlen het veldwerk voor een plebisciet zou verrichten, lijkt mij dan ook niet gerechtvaardigd. VG had geen aantoonbare connecties met bijvoorbeeld de familie Regout. Wel stond hij in contact met de kringen rondom het *Comité de Politique Nationale*, de groepering die na het

⁴⁴ Van der Heijden, *Tijden veranderen*, pp. 131-133. Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht, Archief Bergerode (AB), inv. nr 15, persbericht van J.C.L. van der Lande (oudste zoon van de president-commissaris) en Van Oppen omtrent annexionistische uitlatingen Henri van Groenendael.

mislukken van de annexionistische campagne van eind 1918 pleitte voor een plebisciet (volksstemming) in Limburg. VG was dus zeker geen 'tweederangs' figuur.⁴⁵

Van Groenendael in de Tweede Kamer

Ten tijde van de Belgische annexatieplannen was er in de Tweede Kamer, afgezien van de communisten, één kamerlid wiens houding wat betreft het Belgische annexionisme niet werd vertrouwd. Over de rooms-katholieke afgevaardigde Van Groenendael deden geruchten de ronde dat hij het idee van een volksstemming, zoals geopperd door het *Comité de Politique Nationale*, actief zou steunen. Tijdens de kamerzitting van 11 december 1918 vroeg het kamerlid Marchant of VG hieromtrent een verklaring wilde afleggen. Hierop verklaarde VG van niets te weten: 'mij is daarvan niets bekend. Noch in het binnenland, noch in het buitenland ben ik met eenige vreemde autoriteit in aanraking geweest. Van eenige beweging in dien geest in Limburg is mij evenmin iets bekend. Er is voor zoover ik weet geen enkel adres in dien geest verspreid of geteekend en er is mij niets bekend van eenige beweging van die strekking in Limburg'. Diverse bronnen wijzen er echter op dat VG wel degelijk op de hoogte was van de plannen voor het houden van een volksstemming in Limburg; hij was zelfs één van de belangrijkste initiatiefnemers hiervan. Over het uitgelekte gesprek op het kantoor van Bergerode verklaarde hij 'schertsenderwijs' over annexatie te hebben gesproken. In het verslag dat van dit gesprek is gemaakt, is van 'badinage' echter volstrekt geen sprake. De term 'badinage' zou door VG regelmatig worden gebruikt om zich in de media tegen alle aantijgingen te verdedigen. In de *Haagse Post* van 21 december 1918 verscheen een gedicht over 'Sittard's humorist': 'O fijn gevoelig humorist, Uw schertsen wordt een rage, Bedank gerust als Kamerlid, Men kiest u weer, 'k geef 't zwart op wit, O fijn gevoelig humorist, Uit louter badinage'.⁴⁶

⁴⁵ Van der Heijden, *Tijden veranderen*, pp. 133-134. De Waele, *De Belgische annexionistische campagne*, p. 382.

⁴⁶ Oud, *Jongste verleden*, p. 255. *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, zittingsjaar 1918-1919, pp. 679-680. Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht,

Ondanks de ontkennende verklaring van VG bleven de geruchten over hem aanhouden. In diverse krantenartikelen werden pleidooien gehouden om hem uit de Kamer te gooien. In de Kamer begon nu ook Nolens, voorzitter van de Katholieke Kamerfractie (ook wel Katholieke Kamerclub genoemd) zich met de zaak te bemoeien. De affaire Van Groenendael bezorgde de katholieke afgevaardigden immers geen goede naam. Op 12 december 1918 reageerde Nolens op de verklaring van VG met een speech in de Kamer, waarin hij verklaarde te spreken als Limburger. De rede werd vooral gezien als een duidelijke waarschuwing aan het adres van VG: 'voor eenige weken is uit het Nederlansche volk de kreet gehoord: Raak niet aan de koningin! Thans gaat door het geheele land, in koor met de Limburgse bevolking: Raak niet aan het grondgebied van den staat!'. Ondanks alle waarschuwingen aan zijn adres bleef VG doorgaan met zijn annexionistische bezigheden. In een brief van het Nederlandse gezantschap te Brussel, gedateerd op 2 juli 1919, wist men de minister van Buitenlandse Zaken, Van Karnebeek, te melden, dat VG de Franse gezant te Brussel had verzocht bij de Geallieerde Raad gedaan te krijgen dat er in Limburg een volksstemming zou plaatsvinden. Naar aanleiding daarvan stelde kamerlid en fractiegenoot van VG, Bongaerts, schriftelijke vragen aan Van Karnebeek. Op 8 augustus had Van Karnebeek 'de eer mede te deelen dat de inhoud der ter zake van het gezantschap te Brussel ontvangen vertrouwelijke rapporten hem niet veroorlooft de geruchten omtrent bedoelde propaganda als uit de lucht gegrepen te beschouwen'. Er begonnen zich nu donkere wolken af te tekenen boven het kamerlid Van Groenendael. Tijdens een toespraak op een vergadering van alle katholieke kiesverenigingen in Limburg op 15 augustus 1919 maakte Nolens korte metten met het dissidente kamerlid. In een brief van Van Karnebeek aan de eerste gedelegeerde bij de vredesbesprekingen te Parijs kunnen we lezen: 'morgen heeft eene vergadering plaats waar, volgens vertrouwelijke mededeelingen van den heer Nolens aan mij, aan den heer Van Groenendael de nek zal gebroken worden en tevens een protest zal worden opgesteld tegen de Belgische actie'.⁴⁷

Archief Bergerode, inv. nr 15, stukken betreffende Van Groenendael.

⁴⁷ Handelingen, pp. 685, 695, 397, aanhangsel. Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen, archief Willem Hubert Nolens, inv. nr 178, 186, 250. *RGP*, (deel 117), p. 122.

Aan de hand van een speurtocht in het archief van de Rooms Katholieke Staats Partij kan min of meer gereconstrueerd worden op welke wijze VG uiteindelijk als lid van de Katholieke Kamerfractie werd geroyeerd. Onder druk van de media besloot de Katholieke Kamerclub een vergadering te beleggen over de kwestie Van Groenendael. Deze vergadering werd uitgeschreven op dinsdag 16 september om 4 uur in de namiddag. Het telegraafkantoor te Sittard meldde Bongaerts, secretaris van de Katholieke Kamerclub, dat het telegram onbestelbaar was wegens het vertrek van VG naar het buitenland. Besloten werd de vergadering twee weken uit te stellen. De verontwaardiging over dit uitstel werd in de kranten groot uitgemeten. Op 15 september meldde de burgemeester van Sittard dat de familie Van Groenendael in Sittard was teruggekeerd, echter zonder de heer Van Groenendael. Het bleek dat VG zich nog steeds in zijn vakantiehuis aan de Franse westkust bevond. Later beweerde hij geen Nederlandse kranten te hebben gelezen waardoor hij geen flauw benul zou hebben gehad van alle commotie in eigen land. Uiteindelijk werd de vergadering, inclusief VG, gehouden op 1 oktober 1919. Nolens opende de vergadering met te zeggen, dat het voor hem niet gemakkelijk was een vergadering te moeten voorzitten, waarin zo'n heikel punt werd behandeld. Nolens oordeelde dat VG op grond van het feit dat hij in Brussel annexionistische pogingen had ondernomen, niet langer lid kon blijven van de Club. Van Groenendael sputterde hierop tegen door te zeggen, dat de voorzitter bij voorbaat zijn oordeel al klaar had, verwijzend naar de speech van Nolens van 15 augustus. VG verzocht Nolens dan ook de feiten waarvan hij werd beschuldigd nader te noemen. Aldus gebeurde. Het antwoord van VG draaide vervolgens uit op een bevestiging van de beschuldigingen. Hij beweerde al zo'n twintig jaar lang zich in te zetten voor een volksstemming. Tevens vond hij dat hij veel verdergaande democratische ideeën had dan Nolens en dat hij geloofde in de denkbeelden van Wilson. Na een hoofdelijke stemming bleken alle aanwezige clubleden van oordeel, dat VG niet langer lid van de Club kon zijn. Het speet VG dat men hem uit de Club zette, maar dat hij nu in de Kamer meer vrijheid zou hebben. Hierna verliet hij de vergadering.⁴⁸

⁴⁸ Archief RK-Staatspartij, inv. nr 104, notulen fractievergaderingen Katholieke Kamerclub 11-2-1919 - 23-3-1920.

In 1922 stelde Henri van Groenendael zich opnieuw kandidaat voor de Tweede Kamer ondanks het feit dat er voor hem, logischerwijs, geen plaats meer was op de katholieke groslijst. Hij kandideerde omdat hij vond dat de katholieke voormannen geen kans zouden hebben om zich voor België uit te spreken. In *Het jongste verleden (deel 1)* stelt P.J. Oud dat Van Groenendael in 1922 met stille trom van het politieke toneel verdween. Dit is mijns inziens niet geheel waar: hij voerde een voor die tijd spectaculaire verkiezingscampagne, gesteund door het weekblad *Het Zuiden*. Zo bewerkte hij de Maasdorpen met een vliegtuig. De bisschoppen adviseerden echter uitdrukkelijk niet te stemmen op katholieke dissidenten, dus ook niet op VG. De verkiezingsuitslag was voor hem, behalve in zijn geboortedorp Nunhem, desastreus.⁴⁹

De bruinkoolontginningsmaatschappij n.v. Bergerode

VG was naast kamerlid en leraar staatsrecht ook nog directeur van de n.v. Bergerode. Wat dit te maken heeft met het Belgische annexionisme in Limburg, zal ik in het kort proberen uit te leggen. De ontginning van bruinkool kwam op gang kort na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en vormde een welkome aanvulling op de brandstofvoorziening van Nederland. Reeds voor het uitbreken van de oorlog was de aanwezigheid van bruinkoollagen in Limburg aangetoond. Tot de pioniers van de bruinkoolwinning behoorde de Engelse onderneming Carisborg Concession Ltd. Deze onderneming had als eerste bij de Nederlandse staat een concessie aangevraagd (30 november 1907) voor 120 hectare. De overheid vond de concessie echter te klein en vond bovendien dat de directie en de commissarissen Nederlanders moesten zijn. Om deze redenen zocht de onderneming samenwerking met Nederlandse concessie-aanvragers. Men kwam terecht bij de heren Beckers, de gebroeders Jacques en Henri van Groenendael, Keyser André en Rolin-Jaquemyns. Deze groep had op 30 mei 1908 een concessie aangevraagd. In 1912 kwam een overeenkomst tot stand waarbij beide groepen één geheel zouden gaan vormen. De statuten kregen koninklijke goedkeuring op 25 februari 1916. Een jaar later werd bij koninklijk besluit van 23

⁴⁹ Van der Heijden, *Tijden veranderen*, p. 135. Oud, *Jongste verleden*, p. 255.

januari 1917 de concessie verleend. Nadat de zaak aldus juridisch rond was, raakte de n.v. Bergerode al spoedig in financiële problemen omdat de aandelen niet waren volgestort. Hier kwam weer het oude Limburgse probleem van de geldschietters om de hoek kijken. Uiteindelijk vond Henri van Groenendael de Deventer industrieel J.C.L. van der Lande bereid om de onderneming van de nodige fondsen te voorzien. Van der Lande werd benoemd tot president-commissaris. Al spoedig bleek dat Van der Lande de onderneming geheel zelf wilde exploiteren. Hij benoemde zijn zonen Antoon en Piet tot mededirecteuren. Van der Lande sr ontpopte zich tot een stereotype kapitalist die zijn arbeiders lage lonen uitbetaalde en zijn naaste medewerkers naar zijn hand probeerde te zetten. Henri VG liet dit echter niet op zich zitten. Hij beschuldigde Van der Lande ervan voornamelijk niet-Limburgers in dienst te nemen. Bovendien kregen Limburgers lagere lonen uitbetaald dan niet-Limburgers.

Op 28 november 1918 spuide VG tijdens een privé gesprek op het kantoor van Bergerode in Heerlen zijn gal tegen Van der Lande. In dit gesprek kwam het al snel op het feit dat de Limburgers altijd maar werden achtergesteld door Noord-Nederlanders. VG vertelde vervolgens, waarschijnlijk om Van der Lande op de kast te jagen, dat hij een fervent voorstander was van een volksstemming in Limburg en dat hij de pro-Belgische propaganda in Limburg steunde. De volgende dag herhaalde VG dit in het bijzijn van enkele aandeelhouders, onder wie de burgemeester van Maastricht, Van Oppen. Op de vraag of zijn handelswijze wel in overeenstemming was met zijn eed als kamerlid, antwoordde VG: 'Pardon, ik ben avant-tout Limburger, als deputé ga ik minstens zoo graag naar Brussel als naar Den Haag'. Van der Lande en van Oppen zagen nu een prachtige gelegenheid om VG publiekelijk in diskrediet te brengen. In een achterbaks briefje van Van Oppen aan Van der Lande, schrijft Van Oppen dat hij rijksveldwachter-rechercheur Cappel op de hoogte had gesteld van de uitlatingen van VG: 'M.i. is er maar één weg. Zijn aanblijven is een groot gevaar'. Natuurlijk was het wel zo dat de van pro-Belgische sympathieën verdachte VG nu niet bepaald een goede reclame voor Bergerode was. Van der Lande en Van Oppen maakten vervolgens de inhoud van het gesprek door middel van een persbericht openbaar. Toen VG op een dag zijn kantoor binnen wilde gaan, werd hem de toegang ontzegd. Hierop ontstond een handgemeen waarbij de heetgebakerde Van Groenendael enkele ruiten met een staaf bewerkte. Van

der Lande had hem, Henri van Groenendael, directeur van Bergerode, ontslagen! VG vocht het besluit aan bij de rechtbank van Heerlen, maar werd na een kort geding in het ongelijk gesteld. Het handgemeen ten kantore van de n.v. Bergerode, niets meer dan een ordinaire ruzie, kreeg ruime aandacht in de media. Alleen *Het Zuiden* nam het voor VG op.⁵⁰

Van Groenendael en de idee van een volksstemming in Limburg

Wat opvalt bij het lezen van de literatuur over de Vredesconferentie van Parijs en het Belgische annexionisme is dat over de herkomst van het fenomeen volksstemming / plebisiet / referendum niet wordt gerept. Het is dan ook moeilijk uit te maken waar de Limburgse annexionist Van Groenendael zijn idee voor een volksstemming vandaan heeft gehaald. Alles wijst erop dat hij de idee van een volksstemming in Limburg niet zelf heeft bedacht. De Waele omschrijft VG dan ook als iemand die, in opdracht van grootindustriëlen, slechts het veldwerk voor een volksstemming verrichtte. Aannemelijker is dat VG veldwerk verrichtte in opdracht van het *Comité de Politique Nationale*. Vrijwel alle bronnen wijzen erop dat dit comité als eerste pleitte voor een volksstemming in Limburg. Maar hoe kwamen zij op het idee? Het antwoord ligt hoogstwaarschijnlijk in Parijs. De vredesconferentie introduceerde het begrip 'volksstemming' als middel om etnische conflicten op te lossen. Het leidend beginsel hierbij was dat een bevolking zelf diende te beslissen over haar nationaliteit. Het Belgische idee om Nederland te compenseren met Duits gebied werd op grond hiervan dan ook van de hand gewezen. Bekend is dat er volksstemmingen plaatsvonden in Sleeswijk-Holstein (Denemarken/Duitsland) en Burgenland (Oostenrijk/Hongarije, nabij de Neusiedlersee). In de Duits-Waalse kantons Eupen, Malmédy, Sankt-Vith en het neutrale Moresnet, vonden ook zogenaamde volksstemmingen plaats, maar die werden zodanig door de Belgische overheid gemanipuleerd, dat van een vrije volksstemming geen sprake meer was.

⁵⁰ Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht, Archief Bergerode, inv. nr 15, stukken betreffende het conflict Van Groenendael-Van der Lande.

De idee van de volksstemming moet waarschijnlijk worden beschouwd als een kind van zijn tijd. Het einde van de Eerste Wereldoorlog markeerde het einde van een nationalistische periode. Er was geen plaats meer voor geheime achterkamertjes-diplomatie. Het stelsel van geheime allianties was immers de hoofdschuldige voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog; toen Oostenrijk-Hongarije de oorlog verklaarde aan Servië, ontketende zich een reeks van oorlogsverklaringen. Logischerwijs dacht men in 1919: dit nooit meer. Er ontstond een soort internationale gedachte die uiteindelijk, op initiatief van de idealist Wilson, zou leiden tot de oprichting van zijn geesteskind, de Volkenbond. De volksstemming werd gezien als één van de middelen om conflictsituaties op te lossen. De gedachte van een Volkenbond was overigens niet nieuw: de wenselijkheid van een internationale statenorganisatie was al aan de orde bij de in 1815 opgerichte New York Peace Society. Ook de reeks van internationale vredescongressen en de Haagse conferenties (1899, 1907) over het Internationale Recht ademden al de sfeer van internationalisme uit. Dit internationalisme kreeg echter een flinke dreun met het uitbreken van de oorlog in 1914.⁵¹

Speurneus Cappel en het einde van het annexionisme in Limburg

Rijksveldwachter-rechercheur Cappel, speurneus van Maastrichtse origine, was van mening dat een deel van de bevolking gevoelig was voor de annexionistische propaganda. Ondanks het afnemen van de annexionistische acties medio 1919 waarschuwde hij ervoor dat de anti-annexionisten op hun hoede moesten blijven. Volgens Cappel zouden de Belgisch-gezinden hun ontmoetingsplaats hebben in de sociëteit Cercle l'Union aan het Vrijthof in Maastricht. Enkele deuren verder, in sociëteit Momus, zouden zich ook enkele Belgisch-gezinden bevinden. Via via had Cappel gehoord dat er in Momus een handtekeningenlijst zou circuleren met een annexionistische strekking. In één van zijn rapporten aan de procureur-generaal in Den Bosch (Cappel was belast met het onderzoek naar de 'annexionistische beweging'), excuseerde hij zich voor het feit dat hij niet had

⁵¹ H.Ch.G.J. van der Mandere, *De Volkenbond en zijn belang voor Nederland*, Den Haag 1920, p. 18.

kunnen achterhalen, wie de betreffende lijst liet circuleren: '...Tot mijn leedwezen heb ik toen geantwoord dat die persoon maar eens moest komen, dan kon hij een pak slag oploopen en dat ik de lijst zou houden. Natuurlijk is die persoon, tengevolge van mijn optreden, nooit bij mij geweest'. Cappel vermoedde wel dat het ging om een Belgische vluchteling uit Visé die weer was teruggekeerd naar België.⁵²

Nadat het plan voor een volksstemming in Limburg was mislukt, wilde het *Comité de Politique Nationale*, in navolging van de Italiaanse dichter Gabrielle d'Annunzio, die op 12 september 1919 Fiume bezette, een raid op Limburg uitvoeren. Via hun contactpersonen in Limburg polste het Comité de België goed gezinde Matthias Kemp. Deze wilde er echter niets van weten. Volgens Van der Heijden wijzen bepaalde bronnen erop dat de Nederlandse regering terecht werd gewaarschuwd voor de, overigens niet uitgevoerde, raid. De laatste stuiptrekkingen van de Belgische campagne in Limburg vonden plaats in de herfst van 1919. De nieuwe Belgische consul in Maastricht, Boeye, ging zeer omzichtig te werk. Hij probeerde via een gematigd Belgisch gezinde krant propaganda te laten maken voor een nauwere economische samenwerking tussen België en Limburg. Hier kwam echter niets van terecht. Uiteindelijk was het devies van Hymans en de meeste Belgische diplomaten: redden wat er te redden valt. Met tegenzin kozen de Belgen voor meer realistische doeleinden, zoals een betere verbinding tussen Schelde en Rijn. Maar zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, kwam ook daar voorlopig niets van terecht.

Terugblikkend op het annexionismeverhaal ben ik geneigd de conclusie van Rob van der Heijden en Maria de Waele te volgen: het Belgische annexionisme was een fenomeen dat nauwelijks leefde bij de gewone man. Het annexionisme werd vooral bedreven door diplomaten, politici en rijke industriëlen. In tegenstelling tot genoemde auteurs ben ik wel van mening dat het staatsgevaarlijke en staatsondermijnende aspect van het annexionisme niet onderschat mag worden.

⁵² Algemeen Rijksarchief, Den Haag, Archief Ministerie van Justitie 1915-1955, toegangsnummer 2.09.22; inv. nr 16442, dos. no. 26 augustus 1919 no. 244; inv. nr 16429, dos. no. 28 januari 1919 no. 300; inv. nr 16432, dos. no. 7 maart 1919 no. 61.

Conclusie

In augustus 1914 viel Duitsland België binnen. De Belgische regering ging in ballingschap in de Noord-Franse plaats Le Havre. Daar kwam zij spoedig onder invloed van nationalistische pressiegroepen. Deze pressiegroepen streefden naar een verandering in de Belgische buitenlandse politiek en droomden van een groot België ten koste van Luxemburg, Duitsland en Nederland. De Belgische regering raakte verdeeld in twee kampen: één vóór territoriale expansie en één tegen. Aan het einde van de oorlog sloeg de balans door naar de eerste stroming. Deze stroming kwam voort uit een lange traditie in de Belgische buitenlandse politiek van een streven naar territoriale expansie. Nog vóór het einde van de oorlog liet de Belgische regering door haar agenten in Limburg onderzoek verrichten naar de mogelijkheden van een annexionistische campagne. Sommige Nederlandse politici en publicisten waarschuwden de Nederlandse regering, dat de Belgen na de oorlog wel eens met territoriale eisen konden komen. België opende het diplomatieke offensief met het indienen van een memorandum bij de geallieerden. In dit memorandum werd impliciet de annexatie van Zeeuws-Vlaanderen en Nederlands Limburg geëist. De geallieerden gingen niet volledig akkoord met de strekking van dit memorandum. Wel werd Nederland gedwongen zich voor de *Raad van Tien* nader te verantwoorden voor zijn optreden tijdens de oorlog.

Onder leiding van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Van Karnebeek, zette de Nederlandse legatie in Parijs een geslaagd 'succespeel' in. Dit offensief had tot resultaat, dat de geallieerden op 4 juni 1919 besloten dat er geen annexaties ten koste van Nederland zouden plaatsvinden. De Belgische regering en het *Comité de Politique Nationale* wijzigden toen hun plannen met betrekking tot Limburg. Men ging nu over tot het propageren van een volksstemming. Voor de propaganda van dit idee gebruikte men Limburgers die in contact stonden met het genoemde Comité. Men probeerde vooral in te spelen op de ontevredenheid onder Limburgse grootindustriëlen over het Nederlandse regeringsbeleid. Deze campagne mislukte uiteindelijk volledig. Ook in Parijs hadden de Belgen geen succes. De onderhandelingen liepen vast op de zogenaamde Wielingenkwestie. In 1925 kwam er een akkoord; dit werd in 1927 echter verworpen door de Eerste Kamer. Het vormde de definitieve nekslag voor de

annexionisten. Limburg was bij Nederland gebleven. De Belgen hadden gedacht met behulp van de grote mogendheden hun voormalige landsdeel terug te winnen. De Limburgers waren echter na tachtig jaar natievorming getransformeerd tot volwaardige Nederlanders en wilden van een aansluiting bij België niets weten. Deze sterke afwijzing van de Limburgse bevolking heeft er zeker toe bijgedragen dat het Belgische annexionisme mislukte. Bovendien bewezen de Limburgers aan de rest van Nederland dat zij net zo waren gehecht aan vorstin en vaderland als de overige Nederlandse bevolking.

Aan de hand van archiefvondsten en enkele artikelen werd vervolgens in detail beschreven hoe de campagne werd voorbereid, hoe deze van start ging en wat de reactie van de Limburgers was. Speciale aandacht kreeg Henri van Groenendael, het Limburgse Tweede-Kamerlid dat een voorstander was van aansluiting van Limburg bij België. De aandacht voor deze figuur had verschillende redenen: Van Groenendael was in parlementair-historisch opzicht een opmerkelijk geval. Er was over hem, ondanks het feit dat hij in deze periode veel aandacht kreeg in de Nederlandse pers, weinig gepubliceerd. Bovendien is het staatsgevaarlijke aspect van zijn annexionistische acties zwaar onderschat. De conclusie van Maria de Waele dat Van Groenendael slechts een tweederangs figuur zou zijn, leek niet geheel in overeenstemming met sommige bronnen. Ook werd nagegaan waar Van Groenendael zijn idee van een volksstemming vandaan haalde. Het fenomeen volksstemming moet worden gezien in de sfeer van internationalisme die zich meester had gemaakt van de Parijse vredesconferentie in 1919. De volksstemming zag men als een instrument voor de op te richten Volkenbond om toekomstige etnische conflicten op te kunnen lossen.

In het annexatieverhaal van kort na de Eerste Wereldoorlog speelde de elite in Limburg een dominante rol. De in Nederland invloedrijke sociale elite rond Poels, Nolens en Ruys de Beerenbrouck, zag geen heil in een aansluiting van Limburg bij België. Zij zou dan aansluiting hebben moeten zoeken bij de in eigen land geminachte Vlamingen en tegelijkertijd de pas verworven invloed in Nederland moeten prijsgeven; een slechte optie dus. De veel minder invloedrijke economische elite van Limburg daarentegen zag wel heil in een aansluiting bij België. Veel Limburgse industriëlen investeerden van 1916 af fors, in de hoop na de oorlog de Belgische en West-Franse markten te kunnen bedienen. Gesteld kan worden dat de sociale elite ijverde

voor grotere herbergzaamheid van de Limburgse samenleving. De economische elite ijverde voor meer welvaart. Het gros van de Limburgse bevolking bleek in de periode 1918-1920 vooral waarde te hechten aan welzijn en volgde met veel fanfare Nolens en consorten. De grote aandacht voor herbergzaamheid van de Limburgse samenleving zou voorlopig blijven en dit is de reden waarom de sociale elite het won van de economische. Met het verwijderen van Van Groenendael haalde de sociale elite de angel uit het pro-Belgische kamp, waarna de rest zich koest hield.

Geconcludeerd mag worden dat Limburgers, zij het met enige vertraging, volledig in de Nederlandse natie zijn geïntegreerd. Tachtig jaar natievorming (sinds 1840) had gezorgd voor een sterk emotioneel Nederlanderschap. Nog altijd is Limburg sterk verwant aan zijn directe achterland, maar van een wens om uit het Nederlandse staatsverband te worden bevrijd is na 1870 nauwelijks meer sprake geweest.⁵³

De relatie tussen Nederland en België was na 1920 nog lange tijd erg slecht. Pas als gevolg van de dreigende internationale situatie aan het einde van de jaren dertig ontstond er weer enige toenadering. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de aanzet gegeven tot de oprichting van de Benelux en daarmee tevens de aanzet tot een hechte Europese samenwerking. Zoals tachtig jaar geleden Limburg zijn identiteit gedeeltelijk moest prijsgeven aan Nederland, zo moet Nederland nu iets prijsgeven aan Europa.⁵⁴

⁵³ Over de geschiedenis van Limburg in relatie tot het ontstaan van de Nederlandse natie is veel literatuur verschenen. Zie onder andere G.J.B. Verbeet, *Limburg op de tweesprong*, Maastricht 1978. M. Kemp, *Geschiedenis van Limburg*, Maastricht 1946. Boogman, Limburg en de Duitse Bond, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen : verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Maastrandse Monografieën; 47), Leeuwarden/Maastricht 1989. H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland*, Nijmegen 1988. K. Wagemans, *Limburg en het Belgische annexionisme 1918-1920*, Leiden 1997. (Doctoraalscriptie). P. Luykx, Nederlandse katholieken en de natie 1900-1960, in: *Ex Tempore*, 11(1992) nr 33.

⁵⁴ Overige geraadpleegde publicaties zijn: E. Lamberts (et al.), De invloed van het katholicisme op het maatschappelijk leven in de beide Limburgen 1839-1989, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen : verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Maastrandse Monografieën; 47), Leeuwarden/Maastricht 1989, pp. 125-163. H. te Velde en H. Verhage, *De eenheid en de delen : zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900*, Amsterdam 1996. C.B. Wels, Inleiding, in: *RGP*, (deel 139), VII-XXVI.